ESTUDIOS

HISTÓRICO-ARQUEOLÓGICOS

SOBRE

ILURO

ANTÍGUA CIUDAD DE LA ESPAÑA TARRACONENSE,

REGIÓN LAYETANA,

POR

D. JOSÉ M.ª PELLICER Y PAGÉS

Licenciado en Filosofía y Letras, Caballero de la Real
y distinguida Orden de Carlos III,
Correspondiente de las Academias Matritenses de Bellas Artes
de San Fernando y de la Historia, de la de
Buenas Letras de Barcelona
etc.

MATARÓ.

ESTABLECIMIENTO TIPOGRÁFICO DE FELICIANO HORTA

CALLE DE ARGENTONA, NÚM. 31.

MDCCCLXXXVII

FULLS/86

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2006

FULLS/86

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2006

TAULA

Portada: Capçalera de la monografia *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*, de Josep M. Pellicer i Pagès, un dels primers treballs sobre la història de Mataró.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró.
Director: Manuel Salicrú i Puig.
Beata Maria, 3
Tel. 93 790 15 28 (Parròquia de Santa Maria)
www.masmm.org

Composició i impressió:
Copisteria Castellà. c/ Pujol, 40 - 08301 MATARÓ

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de

Ajuntament de Mataró
Patronat Municipal de Cultura

Generalitat de Catalunya
Direcció General de Promoció Cultural
Promoció de la Premsa

EDITORIAL

LA INVESTIGACIÓ HISTÒRICA A MATARÓ

L'Associació Cultural Alarona, formada per un grup de joves universitaris mataronins, organitzà, ja fa temps, un debat sobre història local als locals de la Fundació Caixa Laietana, al carrer d'Argentona. Tot i el temps transcorregut, pensem que val la pena de comentar les conclusions.

Hi participaren els senyors Joaquim Llovet, historiador, autor de la monografia *La ciutat de Mataró*, Antoni Martí i Coll, advocat i historiador, i Jaume Vellvehí, llicenciat en filologia, membre del Grup d'Història del Casal, tots tres guanyadors del Premi Iluro de monografia històrica en diverses ocasions, i també Joan Francesc Clariana, advocat, membre de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, i Manuel Salicrú i Puig, aparellador, president-director del Museu Arxiu de Santa Maria. Actuà de moderador Enric Subiñà, llicenciat en història i membre de l'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria i del Centre d'Estudis Locals d'Argentona.

Del debat, aclaridor de molts conceptes, se'n pogueren treure les següents conclusions:

La primera, positiva, que la ciutat de Mataró disposa d'un important corpus històric, a partir d'una tradició que comença amb Josep M. Pellicer a la fi del segle XIX. La segona, igualment positiva, que a Mataró, les institucions, l'Ajuntament de Mataró, l'Arxiu Comarcal, el Museu de Mataró, el Museu Arxiu de Santa Maria, associacions, com el Grup d'Història del Casal, i entitats, com la Caixa Laietana, amb el Premi Iluro, promouen la investigació històrica.

Però també es van fer constar deficiències, la més important, que avui hi ha pocs investigadors i, en especial, pocs investigadors joves.

També va quedar clar que la universitat i els instituts de segon ensenyament desaprofiten les possibilitats que ofereixen els diversos arxius locals i, concretament, els arxius mataronins. I que, amb excepcions, almenys a Mataró, els instituts de segon ensenyament, no actuen a favor de la investigació, ni utilitzen els mitjans de què la ciutat disposa.

I que, lamentablement, hi ha molt poca inversió dels organismes públics en patrimoni cultural.

Però cal ser optimistes, perquè, en paraules d'Antoni Martí i Coll, avui, a Mataró, «la història està ben viva».

Aquest és l'estat de la qüestió.

EXPOSICIÓ *MANUEL CUYÀS I DURAN. OBRA GRÀFICA*

El passat dia 12 de maig, a l'estatge del Museu Arxiu, s'inaugurà l'exposició *Manuel Cuyàs i Duran. Obra gràfica*.

Reproduïm tot seguit el text del programa de mà.

Emmanuel Cuyàs, en la inauguració de l'exposició. Foto Joan Castellà. MASMM.

«En record del dibuixant Manuel Cuyàs i Duran, el Museu Arxiu de Santa Maria es complau a presentar la mostra *Manuel Cuyàs i Duran. Obra gràfica*, exposició que inclou els fons propis de l'entitat, que incorporen diverses donacions, en especial la de la família del senyor Joan Mas Conchello i la del senyor Francesc de P. Enrich i Regàs. Manuel Cuyàs i Duran va néixer a Mataró l'any 1922. Va fer els estudis a Santa Anna, després als Salesians i, finalment, a l'Escola Municipal d'Arts i Oficis, començant la seva carrera de dibuixant de còmics i publicitat després de la Guerra Civil. Els treballs per a Publicitat Fermalli, les col·laboracions amb el periòdic *Mataró* i encàrrecs particulars i institucionals, varen convertir Cuyàs en el cronista gràfic de la ciutat.

Personalitat destacada del món cultural, participava en activitats de tota mena. Va ser membre de la tertúlia dels dijous, amb el senyor Joan Mas i Conchello, de la colla de l'Acordió de la UEC, redactor de la primera època del setmanari *El Maresme* i, durant molts anys, membre del Consell del Patrimoni Arquitectònic de Mataró.

A nivell personal, home profundament religiós i mataroní de soca-rel, per la seva bonhomia i la seva distinció, se'l pot definir com «un gran senyor de Mataró».

La personalitat artística de Manuel Cuyàs és absolutament versàtil; de traç àgil, dinàmic, enèrgic, amb exquisit sentit de l'humor pel que fa a les seves caricatures i ninots, sempre amb unes gotes de tendresa, però expert coneixedor de la tècnica de la composició i del cromatisme, la qual cosa li permetia d'adaptar-se fàcilment als gustos tant institucionals, pel que fa als cartells de la Fira de Mataró i de Les Santes, com publicitaris, demostrant elegància i glamour, sota les bases del més estricte academicisme artístic.

Manuel Cuyàs i Duran va ser un mestre que no va crear escola, però que va deixar empremta. Va morir a Mataró el 29 de juliol de 2005».

Programa de mà de l'exposició.

DIA INTERNACIONAL DEL MUSEU
18 de maig de 2006

Com és habitual, la commemoració va ésser organitzada conjuntament pel Museu de Mataró i el Museu Arxiu de Santa Maria.

Al Museu de Mataró, com a joia del Museu, es presentà la pintura sobre taula *Enterrament de Crist*, segle XVI, de Marcellus Coffermans.

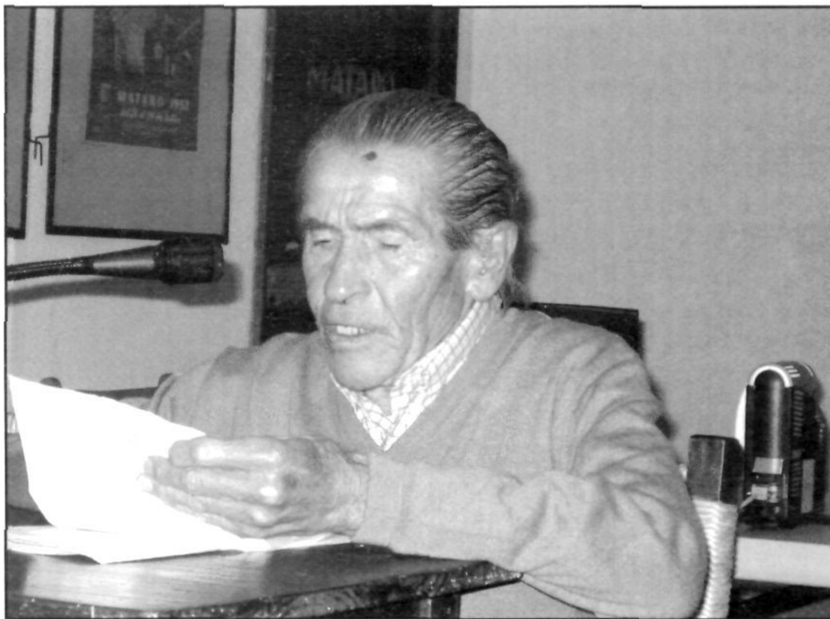
I el Museu Arxiu exhibí la imatge d'argent de la *Mare de Déu del Roser* (1643), obra de l'argenter barceloní Mestre Coves.

VICENÇ ARÍS I JULIÀ, *IN MEMORIAM*

El passat dia 31 de maig morí a Mataró el senyor Vicenç Arís i Julià, excursionista, i fotògraf excel·lent, col·laborador del Museu Arxiu.

La vida del senyor Arís es desenvolupà a l'entorn de la Unió Excursionista de Catalunya, de la qual als anys trenta, abans de la Guerra Civil, havia estat membre fundador, i de l'associació Foto-Cine Mataró, vinculada a la UEC.

Participava cada any a les Sessions d'Estudis Mataronins, organitzades pel Museu Arxiu, i havia publicat diversos articles a la nostra publicació *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*.

Vicenç Arís, presentant la seva comunicació en la *XXI Sessió d'Estudis Mataronins*. Foto Joan Castellà. MASMM.

Cal fer constar molt especialment els seus treballs sobre la Guerra Civil, en la qual va participar com a soldat de lleva, que periòdicament presentava a les sessions d'estudis, i que dissortadament no va poder acabar. Són exemplars, perquè indiquen molt clarament la manera de fer i la manera d'actuar d'una part de la joventut mataronina involucrada en el conflicte, i també perquè a través d'elles es pot fer una lectura de com vivia la societat mataronina del moment.

NETEJA DEL GRUP ESCULTÒRIC DE LA MARE DE DÉU CANDELERA I LES SANTES, DE L'ALTAR MAJOR DE SANTA MARIA, OBRA DE L'ESCULTOR JOAQUIM ROS I BOFARULL (1954)

L'estiu passat Josep Garrido, Alfons Palau i Xavier Alarcon, col·laboradors del Museu Arxiu, van procedir a la neteja, desinsectació i consolidació de les imatges del grup escultòric.

L'avinentesa va servir també per datar (1902) les corones d'argent de les imatges de les Santes, que ja havien estat col·locades en les imatges de l'escultor Salvador Gurri, destruïdes el 1936.

Examinada la secció de cròniques del *Diario de Mataró y comarca*, es van poder localitzar les dades següents:

9 de març de 1902.

«El Rdo. D. Pedro Agustí, capellán de la Junta de administración de las Santas, recibió ayer de Barcelona una caja-estuche conteniendo dos ricas coronas de plata labrada, destinadas a las imágenes de nuestras santas patricias y patronas Juliana y Semproniana, que se veneran en el altar mayor de la parroquial de Santa María. Dichas coronas, de unos dos palmos de diámetro, constituyen un artístico trabajo de orfebrería, de estilo moderno, y de mucho valor material también. Hasta ahora no se tiene noticia de quien sea el piadoso y espléndido donante».

31 de maig de 1902

«En la librería católica La Iluronesa, de la calle de Santa Maria, han sido expuestas las dos artísticas coronas de plata, de las cuales hablamos ya hace días, donadas por una persona piadosa con destino a las imágenes de las Santas Juliana y Semproniana que se veneran en el altar mayor de la parroquia de Santa Maria».

1 d'agost de 1902

«El día de las Santas, las imágenes de nuestras ínclitas patronas Juliana y Semproniana, que se veneran en el altar mayor de la parroquial de Santa Maria, estrenaron las artísticas coronas de plata regaladas por una piadosa persona».

Fins ara, però, no coneixem l'orfebre autor de les corones.

NOTÍCIA DE DONATIUS REBUTS

Fem constar l'aportació d'un conjunt de medalles, feta per la senyora Assumpció Esquerra, i la de diversos donatius fets pel senyor Enric González Visa.

Antoni Puigblanch, el mataroní filòleg, polític liberal, autor de la *Inquisición sin máscara*, va morir l'any 1840 exiliat a Londres. A la capital britànica, hi deixà redactat el seu testament, del qual existeixen algunes traduccions procedents del text anglès, mai publicades. El nostre col·laborador ens dóna a conèixer el text de l'original en castellà, fins ara inèdit.

EL TESTAMENT D'ANTONI PUIGBLANCH (1840)

Sobre la vida i fets del mataroní Antoni Puig i Blanch, més conegut per Antoni Puigblanch, s'ha escrit bastant al llarg dels temps i ha quedat posada en relleu la seva controvertida personalitat, com a destacat filòleg i polígraf i com a implicat en la política liberal espanyola, que el portà a exiliar-se a Londres de 1815 a 1820, on tornaria el 1823 per a morir-hi, disset anys més tard. No cal dir que les biografies de Puigblanch més completes són la d'Enric Jardí, publicada el 1960,[1] i la de Josep M. Miquel i Vergés, que ha restat inèdita,[2] i com a més recent, podríem afegir-hi l'aportació feta per Joan Abelló Juanpere sobre l'obra del mataroní, en l'estudi preliminar inserit a l'edició facsímil de *La Inquisición sin máscara.*[3]

Ara, el nostre objectiu és simplement donar a conèixer el testament d'Antoni Puigblanch, pel fet que no ha estat mai publicat. Jardí no el conegué, i l'hauria pogut conèixer si no s'hagués refusat a tenir accés al treball de Josep Miquel i Vergés, que inclou una traducció al castellà de la traducció a l'anglès que calgué fer legalment del testament.[4] I és que a l'Anglaterra anterior al 1858, la validació (*probate*) de tota classe de testaments i últimes voluntats, es feia a les corts de les diòcesis eclesiàstiques o dels seus arxidiaconats, segons era el cas; per tant, una vegada mort Puigblanch, els seus marmessors al Regne Unit hagueren de presentar el testament a la *Prerogative Court* de

Retrat d'Antoni Puigblanch.
Pintura d'Emília de Torres.
Galeria de Mataronins Il·lustres. Ajuntament de Mataró.
Fotografia Miquel Sala. MASMM.

Casa paterna d'Antoni Puigblanch, situada al Camí Ral (avui, núm. 270), actualment molt reformada (primera casa a la dreta).

Canterbury per a la seva validació, acompanyant-lo precisament d'una traducció a l'anglès. Aquesta traducció i l'acta de validació foren copiades als registres de la mateixa cort, en tant que els respectius originals restaren incorporats al seu arxiu. Miquel i Vergés va aconseguir una còpia del testament –la traducció a l'anglès–, però nosaltres hem pogut obtenir també una còpia de l'original en castellà, que és el que ara donem a conèixer.[5]

Abans que tot, caldrà dir que la retraducció de l'anglès al castellà que Miquel i Vergés féu del testament, no se separa en res de l'original, però sí que formalment algunes clàusules resulten quelcom diferents quant a la seva redacció o a la forma d'expressió.

Malgrat que en apèndix reproduïm el text del testament,[6] ara en veurem un breu resum:

De seguit de la invocació inicial de «En el nombre de Dios Todopoderoso», Antoni Puigblanch instituеix per únic i universal hereu el seu germà Bru, que feia anys que romania a Mataró en un estat de semidemència, en la casa paterna al Camí Ral, a cura d'una família.[7] Nomena marmessor i administrador de tots els béns que tenia a Mataró a Eduard Serra,[8] al qual encarrega de vetllar per l'assistència del seu germà Bru i, en defecte seu, que ho fessin els seus successors. Remarquem, doncs, l'interès i la preocupació que Puigblanch demostra tenir pel seu germà, a qui també deixa les 50 lliures anuals que cobrava, segons consta al testament, del govern anglès per cessió que li havien fet les germanes Anna i Joana Gibert de Barcelona, a títol de gratificació. En realitat, Puigblanch no rebia directament les 50 lliures del govern anglès, sinó que aquesta quantitat procedia de la pensió de 200 lliures anuals que cobraven aquelles germanes,[9] segons conveni a què havien arribat amb Puigblanch, potser per la intervenció que aquest hauria tingut en la reclamació de la pensió. Respecte a les 50 lliures disposa, a més, que a la seva mort, el mateix Eduard Serra o els seus successors, en tinguin la seva administració. Per a després de la mort de Bru, fa hereus de dues cases situades al carrer de Sant Pelegrí de Mataró i d'un censal de 600 lliures Eduard Serra i Jaume Isern, que era cosí seu,[10] a banda de deixar-los tot allò que li pertanyés a Espanya.[11] Però el sobrant que pogués haver-hi d'aquelles 50 lliures a què abans ens hem referit, s'hauria de repartir entre les parentes pobres que es trobessin a la ciutat, d'acord amb les primeres autoritats locals, civil i eclesiàstica de Mataró. A la família que tenia Bru el seu càrrec, li deixa tot el parament de la llar, robes, etc.

Quant als béns que tenia a Anglaterra, llega a Mrss. Mary Stacey, que el servia a Londres en qualitat de mestressa de casa, tot el parament i mobles del seu domicili de 51 Johnson St., i 12 lliures esterlines que havien de sortir del producte de la venda dels seus llibres. Al seu amic Vicenç Torras, amb qui tenia establerta companyia d'impremta i confiteria, en la casa núm. 7, Palace Row, New Road, de Londres, li deixa la part que li corresponia d'aquesta companyia, ultra els exemplars de l'obra *Opúsculos Gramático Satíricos*, amb la recomanació que en promogués la seva venda.

Ací ve a tomb de dir que Jardí es sorprèn que Josep M. Miquel i Vergés publiqués que Puigblanch tingué una dolceria a Londres, i es decanta per creure que més aviat podia tractar-se d'una confusió amb algun espanyol confiter a aquella capital.[12] Però a l'original del testament es llegeix ben clar que el mataroni llega al seu amic Vicenç Torras la part seva de la companyia que tenien establerta d'«imprenta y confiteria». No sabem, però, si Puigblanch posava una dedicació personal a aquest negoci. El mateix Miquel i Vergés escriu que costa d'associar aquesta activitat amb les dèries de Puigblanch.

Signatura d'Antoni Puigblanch.

Finalment, nomena marmessors al Regne Unit el Dr. John Bowring, Vicenç Torras i Vicenç Ballota. Al primer, li llega la bíblia poliglota de Londres i el diccionari de Castell[13] que tenia a la seva biblioteca.

Com a testimonis, signen Santiago Gómez de Negrete i Vicenç Ballota.

* * *

Segueixen al testament les preceptives diligències d'afidàvit, executades el 10 d'octubre de 1840, per salvar les diferents rectificacions introduïdes en el text (paraules o frases interlineades o obliterades), que signa Vicenç Ballota. El mateix Ballota declara haver revisat els papers deixats per Puigblanch en el seu domicili del 51 de Johnson St., on va morir, i que no hi havia trobat cap més testament, codicil o disposició testamentària. Tot plegat consta validat a Londres per John Dauberry, doctor en lleis, amb data del 22 d'octubre de 1840.

Joaquim Llovet

NOTES

1.- ENRIC JARDÍ, *Antoni Puigblanch. Els precedents de la renaixença* (Barcelona 1960).

2.- J.M. MIQUEL I VERGÉS, «Puigblanch. Figura de la Prerenaixença. Un talent sense profit» (Mèxic). Un exemplar d'aquest treball mecanografiat es troba dipositat a la Biblioteca Pare Fidel Fita d'Arenys de Mar.

3.- ANTONI PUIGBLANCH, *La Inquisición sin máscara* (Mataró 1988), V-XXIX.

4.- Una versió del testament semblant a la de Miquel i Vergés és també a «Inventari dels papers d'Antoni Puigblanch», text mecanografiat de Joan Abelló Juanpere, dipositat a l'Arxiu Municipal de Mataró.

5.- Eduard Serra, marmessor de Puigblanch va obtenir, al seu dia, una còpia del testament en castellà de la Prerogative Court de Canterbury. Potser d'ell, se'n tragué el petit i parcial extracte que es conserva al Museu Arxiu de Santa Maria, Esg. 1, Arxiu del rector, plec núm. 46-A.

6.- Ho fem incorporant al text els mots i frases intercalades, ometent les obliterades i respectant l'ortografia de l'original.

7.- Sabem que era una casa de baix i dos pisos. L'examen dels censos de població i padrons d'urbana, ens ha permès concloure que aquesta casa correspon avui a la núm. 270 del Camí Ral, sota muralla, entre els carrers de les Escaletes i de l'Hospital, actualment molt reformada.

8.- Eduard Serra i Falguera, hisendat, comerciant, nascut a Marsella, fill de Salvador Francesc Serra, comerciant, i d'Ignàsia Falguera. Entre altres càrrecs, fou factor de la Reial Provisió de Palla, majordom dipositari de Propis i Arbitris de la Ciutat; regidor de l'Ajuntament constitucional l'any 1814, –encara sota el domini napoleònic–, alcalde segon també constitucional el 1820 i el 1843. Potser ajudarà a comprendre com era el caràcter d'Eduard Serra la prevenció que figura en el seu testament, ordenant que no l'enterressin abans de les 48 hores de mort, que se'l vetllés per persones de confiança, que no el subjectessin de mans i peus, com s'acostumava a fer, ni se'l tanqués al bagul o caixa (AHCM, Not, Antoni Simon, prot. de 1847, fol. 280).

9.- Segons es desprèn d'un treball que tenim en curs. Avancem que les germanes Anna i Joana Baptista Gibert havien nascut a Mataró, filles de Jaime Bonaventura Gibert, comerciant, i Marguerida Serra. Eren cosines d'Eduard Serra.

10.- Jaume Isern era fill de Gaspar Isern i Blanch, comerciant i de Teresa Colomer. El seu pare, Gaspar, era cosí germà de la mare de Puigblanch. Jaume Isern és el famós cec de naixement de Mataró, estudiós, hàbil en manualitats. El 1830 fou nomenat organista de l'església de Santa Maria; el 1840 se li afegí el magisteri musical.

11.- La liquidació de l'herència que deixà Puigblanch pot veure's a ANTONI MARTÍ COLL, «Notícies del salamó del davant de l'altar major de Santa Maria i les marmessories d'Antoni Puig i Buñol i del seu fill Antoni Puigblanch», *XX Sessió d'Estudis Mataronins* (Mataró 2004), 157-166.

12.- JARDÍ, *Antoni Puigblanch*, 192.

13.- Podem identificar aquesta bíblia amb la *Biblia poliglotton* de Walton (Londres 1657), mentre que el diccionari no és en cap cas l'«Spanish Dictionary» com es llegeix a la traducció anglesa del testament, sinó que pot tractar-se del *Lexicon heptaglotton* d'Edmond Castell (Londres 1669), dues peces de bibliòfil molt estimables.

– ANNEX –

Testament d'Antoni Puig i Blanch a) Puigblanch (Londres, 17 agost de 1840)[1]

En el nombre de Dios todo Poderoso

Yo Dn. Antonio Puig y Blanch (a) Puigblanch, natural de la ciudad de Mataró, en el Principado de Cataluña, hijo de Dn Antonio y Dª Cecilia Blanch, ambos de la misma naturaleza, residente actualmente en esta ciudad de Londres, donde vivo hace muchos años, deseando arreglar mi testamento, e dispuesto otorgarle en la forma acostumbrada, en la forma legal en este país, con el objeto de disponer de mis bienes para después de mis días.

Como posehidor de bienes en España, lego a las mandas pías lo que de derecho les corresponde.

Item quiero que todas las deudas mías sean pagadas puntualmente del fondo de la testamentaria.

Nombro por mi único universal heredero a mi ermano D. Bruno que reside en la citada ciudad de Mataró; mas como se halla en estado de incapacidad mental, instituyo herederos para después que mi ermano haya fallecido a las personas que expresaré, en consideración y arreglo en la parte prevenida por mi madre en su testamento, en el que me autorizó para que testase en la parte de bienes por ella ganados.

Instituyo por Alvacea y Administrador de todos mis bienes, a D. Eduardo Serra vecino de la citada ciudad de Mataró, para que cuide igualmente de la asistencia y estado de mi ermano. En el caso de que falleciese antes D. Eduardo Serra que mi ermano D. Bruno, instituyo alvacea y administrador a los herederos del mismo D. Eduardo Serra.

Item instituyo por herederos de las dos casas situadas en la calle de San Pelegrin y del censo o censal de seiscientas libras catalanas impuestas sobre los bienes que fueron del Patrón José Mauri, a los Señores D. Eduardo Serra y D. Jayme Isern, mi primo, hijo de D. Gaspar, vecino, en pleno derecho y propiedad, y los instituyo herederos universales por iguales partes para después de haver muerto mi hermano, de todo cuanto me pertenezca y pueda pertenecer en España.

Item, quiero que las cincuenta libras esterlinas anuales que percivo del Gobierno Inglés por cesión de las señoras Dª Ana Maria Gibert y Dª Juana Gibert ermanas, residentes en Barcelona, por cesión y con riguroso título de gratificación, se destinen con todo el producto de mis bienes a la subsistencia y manutención decorosa de mi ermano mientras que él viva. Si quedasen sobrantes cada año, quiero que la cantidad remanente se ponga en un Banco público de España, Francia o Inglaterra, cuidando de cumplir esta cláusula el Sr. D. Eduardo Serra, revajando su agencia de todos los años que ha administrado mis bienes. Los herederos sucesivos de Serra seran perpetuamente Administradores de las cincuenta Libras Esterlinas y de lo demás que se haya impuesto durante la vida de mi hermano. Después de la muerte de éste distribuiran estas cantidades en dotes de parientas pobres o a veneficio de ellas según lo dispongan las dos autoridades supremas municipales civil y eclesiástica de Mataró.

Item, lego todo mi ajuar o muebles de la casa en que vivo nº 51 Johnson St., Somers Town, a Mssr. Mary Stacy por lo vien que me ha servido y sirve en calidad de ama de casa, y es ademas mi voluntad que se le den doce libras esterlinas del producto de la venta de mis libros.

Item lego a Dn Vicente Torras con quien tengo establecida Compañía de imprenta y confiteria en la casa nº 7 Palace Row, New Road, London, toda la parte que me corresponde en la Compañía y además los exemplares de mi obra Opúsculos Gramáticos Satíricos, con la precisa circunstancia de que procure la venta y circulación.

Item, lego a las personas o familia que se hallan actualmente encargada del cuidado y asistencia de mi ermano, o se hallase al tiempo de su fallecimiento, todo el ajuar de la casa, ropa blanca y de porte que hubiera de mi Ermano.

Ultimamente nombro por mis Alvaceas, para que corran con todas las pertenencias en Inglaterra, poniéndose en correspondencia con D. Eduardo Serra, Albacea, al Dr. John Bowring, 1º Queen Sqr. Westminster, a quien lego la biblia Poligrota de Londres, con el Diccionario de Castel que se hallan en mi libreria, por una ligera espresión de los muchos favores que le devo, y a Dn. Vicente Torras y a Dn. Vicente Ballota mís compatriotas, a los cuales doy las más amplias facultades que quepan en la materia.

Y para que conste lo firmo a presencia de los testigos que a bajo firman, en Londres a diez y siete de Agosto de mil ochocientos quarenta.

Antonio Puig y Blanch
(a) Puigblanch

Santiago Gómez de Negrete - Vicente Ballota

NOTA

1.- Kew Richmond Surrey, The National Archives, PROB 10/5960. Hem incorporat al text tots els mots i frases intercalades, omès les obliterades, i respectat l'ortografia de l'original.

El treball que segueix d'Antoni Martí Coll, tracta de tres masos i tres molins del veïnat del Cros d'Argentona, durant els segles XVII, XVIII i primera meitat del XIX, i també aporta dades sobre la importància dels hisendats i terratinents mataronins dins la societat de Mataró d'aquella *època i la seva decisiva intervenció a l'agricultura. Com que el treball és continuació i* complement del publicat en els *Fulls* núm. 79, d'abril de l'any 2004, relacionat amb una comunitat de terratinents regants que es servien de l'aigua procedent d'aquests molins, pot resultar ara útil tenir present aquest, i especialment convenient il·lustrar-se amb els croquis i els plànols publicats aleshores.

VICISSITUDS, PROCÉS I MOTIUS DE L'ABANDÓ D'UNS MASOS, MOLINS I TERRES DEL VEÏNAT DEL CROS I LA INTERVENCIÓ DELS TERRATINENTS

Amb la documentació d'un arxiu particular i la que existeix en un lligall del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, «Papers i escriptures del Cros», ens resultarà ara factible estudiar les vicissituds de tres masos i tres molins del veïnat del Cros d'Argentona, i observar i conèixer com i per què, entre els segles XVII al XVIII, deixaren de ser habitats i posseïts per les famílies de pagesos que conrearen durant anys, i àdhuc, segles, les seves terres; l'estudi també ens serà útil per constatar la participació i la influència que en aquells anys tingueren en l'agricultura els terratinents de Mataró, i la importància d'aquesta classe social.

Podem preguntar-nos com i per què aquells anys, a les famílies pageses del Cros, els va resultar tan fràgil i va rompre's el fil de sang que enllaçava una generació amb l'altra? Havia continuat la possessió i la propietat dels masos sense canviar de nissaga, malgrat la substitució d'hereus per pubilles, però en el temps estudiat veurem que aquesta seria una de les causes del trencament d'aquell fil; una altra, seria la voluntat de transformar-se els pagesos en hisendats i quedar enganxats en insuportables endeutaments. Amb aquestes circumstàncies, els antics masos es convertiren, per sempre més, en simples explotacions agràries en mans de masovers, mentre la propietat, la retenien alguns comerciants o burgesos enriquits de Mataró: els terratinents.

A més de passar llista de noms i cognoms i poder estudiar i analitzar fets, dades i circumstàncies adjacents, es podrà aportar també per a la història fotografies o làmines de llocs desapareguts i de masos del mencionat veïnat, que avui té una aparença i funcions ben diferents de les d'abans. Si no fa pas molts anys semblava un jardí format per excel·lents camps de cultiu de regadiu, el veïnat del Cros d'Argentona en pocs anys ha sofert unes importants transformacions, a causa de les diferents circumstàncies. Potser s'han guanyat àrees industrials, carreteres, instal·lacions amb diverses finalitats, però, dissortadament, s'han perdut hortes, paisatges, aigua de regadius i, sobretot, unes masoveries amb masies tan antigues i singulars com les que ara ens ocuparan.

Façana principal de les Mateves.

LES MATEVES

El primer dels masos a considerar serà el conegut amb el nom de les Mateves, o Matheves, o Mateues, versió femenina del cognom Mateu, corresponent a una família de pagesos d'Argentona situada en el Cros des del segle XIII. En estudiar les vicissituds dels Palau a la *Història d'una família*,[1] ja van anotar-se moltes particularitats dels Mateu i de les Mateves, i es van descriure moltes dades del mas, tal com era abans de ser enderrocat; no caldrà ara repetir extensament el que ja s'ha publicat sobre el cas. Sols ens interessa divulgar el necessari per afegir i analitzar coherentment i bàsicament dues coses: constatar i comentar el motiu i les circumstàncies de l'abandonament del mas de la família pagesa dels Mateu (o Matheu), després d'estar durant més de tres segles conreant les seves terres, i aportar un conjunt de fotografies o làmines inèdites, abans que es perdin o malmetin, que poden servir per arrodonir la descripció o ressenya de l'interior i l'exterior del mas, tal com era abans del seu enderrocament.

Des de l'any 1285, que Guillem Oliver i la seva esposa Sància establiren a Guillem Mateu, pagès d'Argentona, una peça de terra amb oliveres, situada en el terme d'Argentona, en el lloc dit *Mateu*, en un alou dels senyors Desbosch, es pot constatar un seguit de successius establiments a favor dels Mateu. L'any 1301, per Pere Pons es fa establiment a Garbí, fill del dit Guillem Mateu, d'un lloc d'Argentona conegut per *Madà* (torrent de prop de les Mateves) en alou del convent de Sant Benet de Bages. I el mateix Pere Pons estableix l'any 1323 a Francesc Mateu –fill de Garbí– i a Elisenda, esposa d'aquell, una feixa situada també a Argentona, en el lloc dit *Apòstol*. I Berenguer de Sant Vicenç, l'estableix a *Cerdanyola*. I Berenguer Batlle, a una peça de terra d'Argentona nomenada *Buïgues*, en alou dels senyors Desbosch (any 1338). I així, de mica en mica, els Mateu del Cros van conreant més terres a cada generació successivament.

Regirant els pergamins de l'arxiu de la família Palau, podem conèixer com s'ampliaven les terres dels Mateu, per exemple: amb Alamanda Mateu (anys 1349 i 1367) i el seu fill Bernat (any 1417), i el fill d'aquest, Francesc Mateu (anys 1421, 1434, 1436, 1450 i 1471); i també a la següent generació, que correspon a la de Lluís Mateu (1473, 1475, 1483).

Tanmateix, no es trigaria gaire a donar un cúmul de circumstàncies, consistents principalment en un desorbitat augment de riquesa del patrimoni, acompanyat d'una manca de successió masculina a la família, que prepararien la cessió del cultiu a tercers i, ben aviat, propiciarien l'abandó del mas i la domiciliació a Mataró dels Mateu, convertint-se aquell mas, ja per sempre més, en residència dels masovers arrendataris.

L'hereu i fill únic de Lluís Mateu, Vicenç Mateu, féu testament l'any 1496, designant hereu el seu fill Melcior que, en casar-se amb la pubilla de can Camp, va fer encara més ric el seu fill i

Façana posterior, amb l'entrada per accedir al pis.

Adjacent al mas, s'observa la part convertida en jardí, utilitzada pels propietaris.

hereu, Jaume Mateu. Aquest va convertir-se en un hisendat, començant a fer el contrari del que abans havien fet els seus antecessors; ara serà ell qui establirà terres a canvi d'un cens, els anys 1558 i 1598 (l'últim es fa en nom de la néta). La seva conducta va ser coherent, si es considera que va presenciar la mort del seu únic fill, Gabriel, encara jove, sense deixar cap més descendència que dues noies, una de les quals, la pubilla Maria Paula Mateu, quedaria vídua sense tenir altra descendència que una noia, anomenada Teresa.

També resulta explicable que Maria Paula, pubilla i mare de pubilla, no solament seguís l'exemple de l'avi de cedir algunes terres de cultiu al mestre de cases de Mataró Jeroni Bordas (any *1609*), al negociant de Mataró Joan Nau (*1615*), al serrador Esteve Benigno, al ferrer Francesc Barceló..., i que, fins i tot, l'any 1647, donés en establiment el mas Camp (important patrimoni format, com el dels Mateu, amb aportacions i el treball de diferents generacions) a Mateu Calopa, pagès d'Argentona, sinó que adquirís un solar per instal·lar-se a la Riera de la vila de Mataró, fugint definitivament del Cros, essent enterrada, en morir a Mataró, al convent dels carmelites, on en el creuer de l'actual església de la parròquia de Sant Josep de Mataró figura la làpida de la seva sepultura, on es pot llegir «Vas de Maria Paula *Mateva* y dels seus».

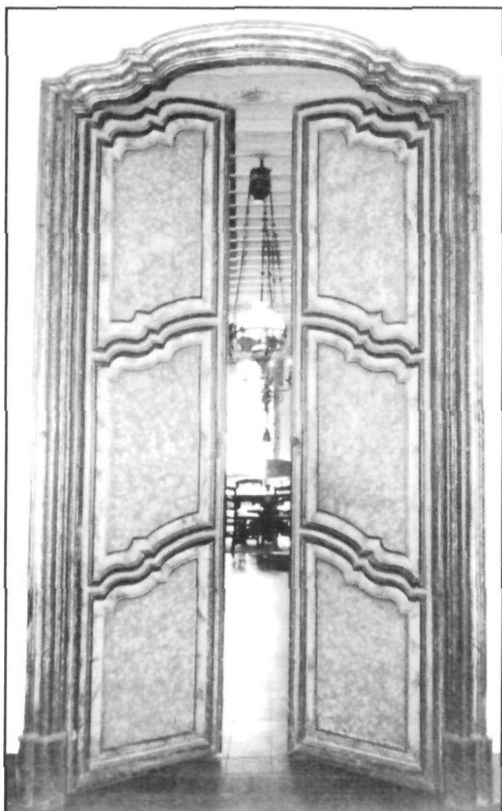
En casar-se la pubilla Teresa Mateu, filla de Maria Paula, amb un hereu de la família Palau de Mataró, Joan Palau, no es va poder conservar el cognom dels Mateu en relació al patrimoni d'aquests ni a la seva descendència. Tanmateix, sempre va conservar-se la denominació de *Mateves* per designar el mas del Cros.

Els Palau tindrien les Mateves com la seva casa pairal dels estius i per refugiar-s'hi en temps de pestes o d'aldarulls. Van efectuar-s'hi reformes, obres i afegits, fet que fa que sigui quasi impossible endevinar com era a l'antigor. Es va confeccionar una entrada al primer pis per la façana del darrere, que conformava l'habitacle dels propietaris, quedant el baix reservat als masovers, amb l'entrada acostumada de sempre per a ells.

El mas dels Mateu, les Mateves, de seguida que fou adquirit per una societat anònima va ser abandonat i enderrocat. Tanmateix, del temps dels Mateu ja no quedava a l'exterior quasi res; potser, a la façana, una delicada finestra, anomenada coronella, que conservava a l'interior els pedrissos, anomenats festejadors, i també el portal de l'entrada dovellat i una reixa de ferro forjat d'una finestra del baix. L'exterior del mas havia estat completament desfigurat per la consigna de la moda romàntica de pretendre convertir l'immoble en un castellet d'estil gòtic; les parets pintades simulant grossos carreus amb espitlleres, acabant a dalt amb irrisòries punxes, imitant merlets; a dues cantonades s'havien situat unes torrasses falses amb els basaments de pedra, i es donà a les finestres l'aparença dels arcs gòtics.

Petit saló o rebedor.

Portes barroques, a l'entrada de la sala principal.

A l'interior, al primer pis, la planta que ocuparia la família Palau, hi havia una sala de molta llargària, de més de vint metres i, al seu voltant, cambres i dependències; pot destacar-se un dels afegits del segle dinou, que consistia en unes grans portes barroques, amb perfectes i bonics marbrejats, que dividien la gran sala, configurant si es volia, un petit saló, que podia servir de rebedor.

Algunes làmines i fotografies ens serviran ara per il·lustrar les descripcions de l'exterior i l'interior de les Mateves, tal com eren abans de desaparèixer, a finals del segle vint.[2]

Però ni aquella distribució i divisió entre el baix i el pis, ni la decoració, ni la utilització de les estances per la família o per les feines agrícoles, res, no podia pas coincidir amb el que requerien les circumstàncies existents quan Maria Paula Mateva va abandonar el mas. Aleshores, en ser ocupat per l'arrendatari i la seva família, amb els seus mobles, eines i atuells, era ben diferent, ja que la definitiva transformació de l'immoble no es començaria ni acabaria fins al segle XIX.

Podem sospitar o aventurar com eren abans les Mateves analitzant, malgrat fer-ho molt superficialment, un inventari de l'any 1771, atorgat a interès de Petronella, vídua de Martí Cassañas, que havia estat fins aquell any el masover de la finca.

A la planta baixa consta haver-hi el següent: «La entrada de la casa de l'Heretat dita de les Mateves» (amb una taula llarga, dos bancs i eines), «lo celler» (hi ha, a més del cup i premsa, moltes bótes i portadores, fet que indica que el cultiu de la vinya era molt bàsic), un «pati» (amb una carreta i altres efectes), una «cuina», «lo estable» (amb un parell de bous), «lo quarto immediat» (dos llits de banc), «altre quarto inmmediat que dona al pati» (amb un llit de peu de gall, dues caixetes, un santcrist de guix), un «quarto inmediat al corral» (en què morí el masover Martí Cassañas, amb un llit de pilars plans, un santcrist de llautó, una caixa i la roba del difunt, incloent-hi una barretina, i també un *Agnus* de plata i dues culleres de plata).

El pis, sembla que tenia una superfície inferior al baix; hi havia la «sala» (amb un cofre i tres caixes de fusta, una d'elles amb robes de dues de les filles), el «graner», un «quarto inmediat», potser el de les filles (amb dos llits de banc), i un terrat que rep el nom de «la sotea», amb quatre dotzenes de carabasses, espigues de blat de moro, testos per a clavellines i un orinal.

L'inventari és molt ampli i detallat, i s'hi enumeren les robes, flassades, màrfegues, el que contenen les caixes, els atuells per al cultiu del camp, i així altres objectes que eren del difunt Martí Cassañes.[3]

Sala principal, amb la finestra de la façana al fons.

Can Portell. Façana principal.

EL MAS PORTELL

Aquest és un altre mas desaparegut, malgrat posseir una casa amb uns elements de construcció i fusteria que mereixien que algú s'hagués interessat per la seva conservació. Al mig del portal rodó dovellat de la masia, hi figurava una inscripció de l'any 1602, fet que fa pensar que fou construïda en ocasió de firmar-se precari per Miquel Desbosch, el 2 de maig de 1565, a favor de Joan Portell, pagès d'Argentona, de tot el mas Portell i altres terres contigües.[4]

Amb l'ajut de documentació existent a l'arxiu de l'antiga família Palau, ens proposem acompanyar-ho amb algunes fotografies i conèixer i recordar algunes dades del mas Portell referents al seu origen, propietaris i transmissions del mas, a partir de la data de construcció de la masia, és a dir, del mas Portell que han conegut els besavis dels nostres besavis, i també nosaltres, abans d'enderrocar-se, ara fa una mica més de trenta anys.

En fer-se el mencionat precari, l'any 1565, Desbosch i els seus descendents van reservar-se el domini directe i alodial de la finca, convenint que Joan Portell hauria d'abonar, a manera de cens, diverses prestacions; algunes, com les relatives a la ferreria, deixarien de pagar-se al cap de pocs anys, subsistint, tanmateix, l'obligació de pagar anualment, el dia 1 del mes d'agost, festa de Sant Pere i Sant Feliu, una quartera de forment, una altra d'ordi i una altra d'espelta, tot bo, net i mesurat amb la mesura vella de la parròquia d'Argentona.

Can Portell.

Quan va construir-se la casa i fer-se el precari, l'heretat ja era coneguda amb la denominació de mas Portell d'Argentona. La seva terra contigua a la casa, d'unes catorze quarteres, part era de regadiu hortícola, part campa, amb diferents arbres, i part vinya i oliveres. També pertanyia al mas una peça de terra que dividia la riera d'Argentona, anomenada la *Isla*, aleshores terra campa i després plantada amb arbres.

Joan Portell va fer testament, estant malalt en el seu llit del mas Portell, el 21 de març de l'any 1606, davant el notari de Mataró Lluís Bruguera, designant hereu el seu fill, llavors menor de dies, anomenat també Joan Portell. Aquest, igualment com el seu pare i els seus successors durant tres generacions, seran pagesos que viuran en el mas i cultivaran les seves terres. Eren pagesos benestants, persones relativament importants d'Argentona; fins i tot, tenien a l'església de la vila una sepultura familiar, davant la capella dels sants Abdó i Senén. Avancem, tanmateix, que l'any 1750 el patrimoni passarà a mans d'homes de lleis i membres de la burgesia mataronina; i, per sempre més, el cultiu i l'habitacle del mas Portell ja quedarà per a successius masovers, arrendataris de les terres.

Al referit Joan Portell, fill de Joan Portell, va succeir-lo, segons testament del 28 d'abril de 1684,[5]

la pubilla Eulàlia, que va casar-se amb el també pagès d'Argentona Pau Sirés. L'hereu d'Eulàlia, que va tenir tres fills, segons testament de 25 de setembre de 1686 fet davant el rector d'Argentona Fèlix Olivella, seria el fill gran, Francesc Portell i Sirés. Aquest, casat amb Maria, tingué un noi, Josep, i dues noies, Maria i Caterina. En el testament de 8 de novembre de 1694, fet davant el rector d'Argentona, va instituir hereu Josep, però amb la condició que en el cas que aquest morís sense fills, com així succeiria, resultés pubilla la filla Maria. Aquesta clàusula testamentària i les circumstàncies que van donar-se, va ocasionar que aviat el mas passés a mans de propietaris aliens a la pagesia, i així el mas Portell i les seves terres quedessin per a habitacle i cultiu de mers arrendataris.

Malgrat que Josep Portell va exercir d'hereu tota la seva vida, i el 12 de maig de 1710 consta que intervé en el capbreu per admetre el domini directe de Joan de Llançà, d'Oms i Desbosch, i l'existència del cens que, ja sabem, s'abonava cada primer d'agost, va crear altres censos en perjudici del mas Portell, com el fet el 4 de febrer de 1711 per adquirir vestits i altres despeses amb motiu del nuviatge de la seva germana Maria, futura pubilla, amb el pagès de Tiana Joan Fàbregas, i el 12 de maig del mateix any per qüestions de legítimes i dots de la mare i altres motius. En morir sense fills, l'herència passà a la germana Maria, que vivia a Tiana. Aquesta, vídua, el 29 d'abril de l'any 1750, i el seu fill Francesc Fàbregas i Portell, van vendre el mas Portell a la família Arnau de Mataró. Els membres d'aquesta família, formada per destacats homes de lleis, van retenir la propietat del mas Portell fins a l'any 1803, data en què va vendre's en pública subhasta, essent adquirit aleshores pels Palau, que eren els propietaris de les Mateves que afrontaven amb el mas Portell.

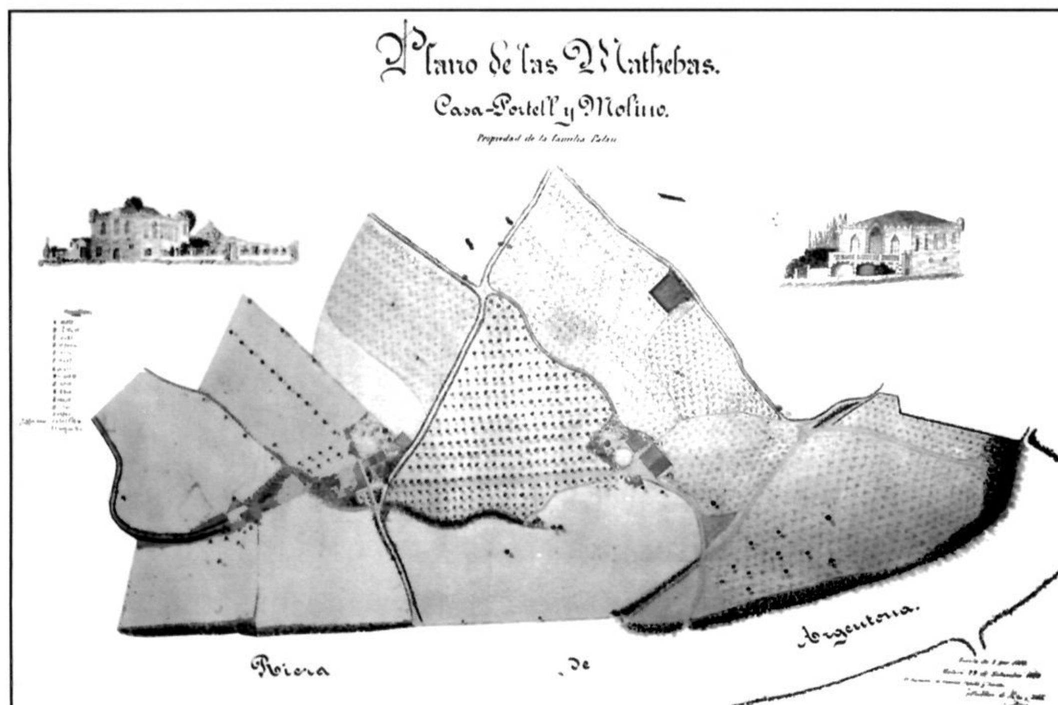
Els compradors de l'any 1750 van ser Maria Teresa (Arnau) Escardó, vídua de Josep Arnau i Cabanyes, doctor en drets, i el seu gendre Antoni Espona (o Spona), ciutadà honrat, doctor en drets, que seria alcalde major de Manresa (any 1739) i de Mataró (anys 1748-1751), i més tard regidor de Mataró (1752-1762). Després, Maria Teresa (Arnau) manifestaria que el mas Portell era del tot propietat del seu referit gendre, ja que, com pot llegir-se en el seu testament,[6] «la veritat del fet és que lo dit Dr. Antoni Spona la féu (la compra) de diners seus propis y no li entregué jo diners algun. Per lo tant, declaro ab lo present que la dita casa y Mas Portell és tot propi del Dr. Antoni Spona, així que jo no hi tinc cosa [...] y també se ha millorat de sos propis diners».

Anna Maria Espona i Arnau, filla del doctor Antoni Espona, va resultar ser la propietària del mas Portell. Casada amb el ciutadà honrat i doctor en drets, que seria regidor perpetu de Mataró, Ramon de Font i Cerveró, va tenir tres fills, un d'ells, Ramon de Font Spona (i Arnau), seria l'hereu de la mare i futur propietari del mas Portell; era tinent del regiment de Sagunt establert llavors a Mataró. Els altres dos fills foren Josep, que va tenir algunes discussions amb la mare, i Francesca, casada amb Bernat de Tirrell, capità d'infanteria i fill del corregidor de Mataró.[7]

Essent, doncs, el tinent Ramon de Font Spona (i Arnau) el propietari del mas Portell, i manifestant que necessitava la quantitat que resultés de la venda del mas per a l'expedició dels seus negocis, volgué que, per mitjà del corredor Jaume Roig, es subhastés i vengués la finca al millor postor, a un preu no inferior a 7.000 lliures. (S'han detallat les circumstàncies de les successives persones i famílies que posseïren el mas Portell des del 1750, perquè ens serviran per poder argumentar més tard les tesis respecte a la presència i participació dels terratinents en l'agricultura mataronina, principalment en els segles XVII, XVIII i principis del XIX).

L'any 1803 va resultar ser el millor postor un altre terratinent, Joan Baptista de Palau (de Soler) i Jofre, que era batxiller en lleis civils, títol obtingut a la Universitat de Cervera, i fundador d'una dinastia d'excel·lents advocats.[8] Cal considerar, com s'ha dit, que els Palau ja feia molt temps que eren els propietaris de la finca que afrontava amb el mas Portell. La transmissió del mas va signar-se el 20 de maig de 1803 en escriptura feta davant del notari de Mataró Desideri Torras i Golorons, i la finca va continuar en poder dels successius hereus de la família Palau, fins que es va vendre quasi tot el conjunt del patrimoni d'aquesta família, a l'últim terç del segle vint.

Només cinc anys després d'haver comprat les terres Joan Baptista de Palau, el mas Portell, per motiu de la guerra de la Independència, va sofrir importants perjudicis quan els francesos van voler construir una fortificació a Mataró. Llavors, com es diu en un expedient instruït posteriorment, «se principió la construcción de una considerable fortaleza en las inmediaciones de esta Ciudad (Mataró) en el punto llamado Capuchinos, con objeto de dominar esta costa marítima y ausiliar el vasto territorio del Vallés./.../ Necesitando dichas tropas francesas para edificios, baterias, cuadras para la caballeria, reductos y para una estacada que cerrase la fortificación de un considerable número de piezas de madera, se dirijieron a las hermosas

Plànol de l'enginyer Melcior de Palau i Català, fet l'any 1893, sobre les finques de la família situades al veïnat del Cros. S'hi pot apreciar la situació i els detalls de les Mateves, del Cros i del Molí, i com eren els torrents i camins d'aleshores, ben diferents dels actuals. Hi consten dos dibuixos de les Mateves, que van reproduir-se a ANTONI MARTÍ COLL, *Història d'una família. Segona part* (Mataró 1979).

arboledas que ecsistían en [...] heredades [...] llamadas *Matevas y Portell*, de las que escojieron los árboles más corpulentos y a propósito cortaron 761, entre olmos y álamos negros, 330 álamos blancos, 90 encinas, 36 chopos y muchos pinos».[9]

Com es pot col·legir, doncs, resulta clar que pel gener de l'any 1812 la finca era rica en arbres que tenien molts anys de vida. També hi havia part d'horta i part de vinya i oliveres. Tanmateix, més tard, va construir-se un gran safareig quadrat i un pou, convertint tota la finca en regadiu i en una de les més fèrtils hortes del veïnat del Cros. Així era el mas Portell fins que, fa més de trenta anys, va desaparèixer, resultant del tot destruïda la masia, sense quedar cap senyal de la seva llarga existència, i com un terreny incultivat i erm les terres del mas.

La planta de la casa i la seva façana han estat catalogades per l'arquitecte Lluís Bonet i Garí, al grup III, com una «casa de teulada a dues vessants, amb baixos i golfes. A la planta –s'afegeix– té quatre cóssos, amb un de travesser a la part posterior, on hi ha la cuina amb el faldar i el celler». Així consta a l'obra d'aquest arquitecte *Les masies del Maresme*;[10] també s'explica que la façana té tres portes, ostentant la del mig un portal rodó dovellat, de disset dovelles, amb la data de l'any 1602 i el nom de Jesús damunt, a la dovella de la clau. Cal notar que en aquesta obra consta una fotografia de la façana, que resulta d'un clixé col·locat al revés; hi ha també un interessant plànol dels baixos i golfes de la masia.

ELS MOLINS DEL CROS

Tractarem, sols sumàriament, dels tres molins existents en el veïnat del Cros. Si s'aprofundís en la qüestió, el tema ens allunyaria del propòsit inherent a aquesta monografia, que consisteix bàsicament a cercar conclusions respecte a l'estudi de les vicissituds d'unes famílies de pagesos, dels seus masos i del procés i motius que comportaren el seu abandonament.

Cal consignar que el negoci de l'explotació dels molins no es pot pas qualificar o assimilar a una explotació agrícola; més tard, ens referirem a aquesta qüestió. Per això, i perquè els molins no sempre formaren part del patrimoni de les famílies analitzades, i van tenir cada un la casa per al moliner separada del mas i foren considerats i registrats independentment de les finques agrícoles, malgrat que amb el seu mateix nom, sols tractarem dels molins sumàriament. Caldrà, però, referir-s'hi, abans d'estudiar la família dels Gual, pagesos d'Argentona des d'antic, instal·lats molts anys en el veïnat, ja que els plets originats per les aigües que interessaven als molins d'en Palau, i d'en Gual i dels Jofre, i els plets per culpa, bàsicament, del molí d'en Jofre, foren una de les causes de la desaparició dels Gual de les seves terres, i aquesta sí que és una qüestió que ens cal i proposem analitzar.

Els tres molins al·ludits són els coneguts amb els noms de Palau, o Mateves, d'en Gual i d'en Jofre.

El molí de les Mateves, conegut antigament per molí del mig,[11] i més tard per molí d'en Sabater,[12] no va tenir cap relació amb els Mateu, exceptuant el cas d'afrontar les terres d'ambdues finques. Aquest únic fet és el que va originar la denominació de molí de les Mateves. Cal considerar, però, que des de la compra de la meitat del molí, l'any 1671, per Maria Palau (Soler), muller de Joan Soler (Palau), posseint l'altra meitat Salvador Palau i Arnau (de l'altra família Palau de Mataró),[13] i encara més, després que la família Palau citada primerament, que era ja propietària del mas Mateu, adquirís la totalitat del molí, aquest, junt amb les Mateves i can Portell, configurarien una important explotació agrària de cultiu de regadiu, pertanyent a un únic propietari. La casa del molí serviria sols per al moliner, i en acabar-se la funció del molí va servir per a l'arrendatari de les terres d'aquest, amb independència del mas i terres dels Mateu i dels successius cultivadors de les Mateves. No s'adjunta la fotografia del molí, ja que consta a *Fulls/79 del Museu Arxiu de Santa Maria*, on també es fa referència a diverses qüestions relatives a les aigües, a desavinences i solucions per motiu d'aquestes, i a alguns croquis i mapes que poden completar les dades sobre els tres molins del Cros.[14]

L'arquitecte Bonet i Garí, a la seva obra *Les masies del Maresme*, no solament publica dues fotografies del molí de les Mateves, sinó que inclou uns dibuixos molt aclaridors sobre la construcció de la casa del moliner i de la bassa i estructura del molí fariner.[15]

Cal constatar, tanmateix, que l'any 1750 a la casa del molí es feren obres de força consideració, des del 9 de febrer fins al 2 de maig; es van derruir i reedificar parets que estaven pròximes a enrunar-se, es van aixecar i elevar parets, es construí una xemeneia i un forn, es va fer una finestra, i així d'altres. [16]

Respecte al molí d'en Gual, ens reservem l'ampliació de dades i parlar-ne de nou quan tractem dels Gual, pagesos d'Argentona. Ara, tanmateix, consignem que el molí passà, per primera vegada, en poder del pagès del veïnat del Cros Joan Gual, per l'establiment d'11 de desembre de 1643 fet pel doctor en drets Rafael Muxó (o Moxó), domiciliat a Cervera, i la seva muller Magdalena (Muxó) Ausiàs March, que era la propietària del molí i la casa del moliner, amb totes les coses adjacents, segons els títols derivats de més lluny, dels corresponents a Joan Costavella i també dels seus ascendents, ja que provenien del títol de venda dels drets adquirits per aquest a Francesc Marqueti.

El molí d'en Jofre té uns orígens molt més moderns; la seva construcció va fer-se en començar el segle XVIII, malgrat que la possibilitat de fer-lo derivés de drets amb una gènesi de caràcter quasi feudal. Llegim del notari de la Intendència Gerónimo Sastre y Rovira, la certificació de 13 de febrer de 1619 sobre que el 25 d'octubre de 1527 el «Bayle General y Procurador de los fondos reales de Cataluña» concedeix l'establiment en favor de Joan Costavella, perpètuament, amb la facultat de «construir y tener en la parroquia de Argentona molino o molinos arineros y draperos [...] más abajo de otro molino que Costavella posee en dicha parroquia (es refereix probablement al molí conegut avui com d'en Saborit) y en el lugar que más útil le fuese, tomando la agua de las acequias o riera (nombrada de Vivers) y de la que molía el dicho su molino, [...] y (poder) mudar la casa o casas de dichos molino o molinos y de nuevo edificarlos».

En mèrit a l'expressada facultat de Costavella, l'11 de juliol de l'any 1717, el procurador de Francesc de Moxó i Paguera, de Cervera, en la qualitat de successor de Joan Costavella, fa establiment a favor de Marià Jofre de la facultat de construir el molí que aquest, efectivament, construiria en un terreny adquirit el 24 de setembre d'aquell mateix any, situat a Cabrera, a la vora de la sèquia per on transcorria l'aigua sobrant que provenia del molí d'en Gual. El cas va provocar plets i discòrdies, principalment amb Gual. I en intentar la família Jofre construir una mina per gaudir de més cabal d'aigua, va iniciar-se un llarg plet entre Jofre, Palau, i Josep de Llançà i Derrocada, tutor i curador del petit Josep Gual i Derrocada, que va afectar considerablement el patrimoni dels Gual.[17]

Poden ampliar-se dades sobre la construcció del molí d'en Jofre, consultant les que consten en els plecs conservats al Museu Arxiu de Santa Maria. També és oportú examinar la làmina número 7 de l'obra abans esmentada, sobre la comunitat que regava les terres amb l'aigua que procedia dels molins,[18] en què es declara que «les finques del Cros situades més avall del camí de Cabrera (núms. 21, 22, 25 i 28) podien regar-se amb el regueró (núm. 23) que procedia del molí d'en Jofre, i que abans de construir-se aquest molí servia una canal de fusta que es podia posar o treure (núms. 26 i 27); i que després va fer-se una sangradera amb paret de pedra i volta».

En un inventari clos l'1 de juny de l'any 1760,[19] fet a interès de la família Jofre, el molí va quedar valorat a un preu molt alt, amb la següent descripció:

«Tot aquell molí fariner, ab sa casa per habitar lo moliner, ab dos molas, ab sa basa, rodets y demés arreus necessaris per moldrer, y un tros de terra hortiva, ab aigua per a regar del mateix molí, de sembradura mitg cortà de forment, poch més o menos, situat en lo terme de la parròquia de Sant Feliu de Cabrera, anomenat lo molí d'en Jofre.

-Ítem, tot aquell tros de terra campa, ab aigua per regar, de pertinències del sobredit molí fariner [...] de quatre quarteres de forment [...] cerca del dit molí anomenat d'en Jofre».

La possessió del molí per part de la família Jofre ens suggerirà després diverses consideracions.

CAN GUAL DE LA TORRE, EL SORRALL I CAN GARÍ

La família Gual va ser una més d'entre les que van cultivar una gran extensió de terres durant molt temps en el veïnat del Cros d'Argentona. En la documentació conservada al Museu Arxiu de Santa Maria, hi consta un seguit de noms i cognoms, d'aquests pagesos de la família Gual, amb dades que s'inicien al segle XV, sobre testaments, baptismes i casaments. Comencen amb el testament fet a Argentona, el 31 d'agost de l'any 1436, per Pere Gual a favor del seu fill Andreu; i així van succeint-se els hereus, generalment de pares a fills, amb testaments fets a Argentona els anys 1449, 1517, 1545, 1568, 1574, 1587, 1619 i següents.

Tot seguit ens referirem a les successions més properes a nosaltres, per arribar al segle divuitè, moment en què els Gual abandonen el mas per passar a viure a Mataró, comportant-se com uns hisendats, obtenint la distinció de ciutadans honrats i enllaçant amb famílies de rang semblant. Podem avançar, tanmateix, que també contemplarem la seva ruïna, i la desaparició del cognom i d'un patrimoni que durant tants anys s'havia mantingut en poder de la família, mentre que d'aquest patrimoni sorgiria un altre mas, el Sorrall, que tingué una curta vida, i una finca residencial ben singular, can Garí, aliena a qualsevol explotació agrícola.

Elionor Gual, vídua de Bernat Gual, l'1 d'abril de 1619, segons testament d'aquesta data fet a la parròquia de Santa Maria de Mataró, va designar hereu el seu fill Joan Gual; aquest, que es casà amb Magdalena Vinyals d'Argentona el 8 de maig de 1605, va fer hereu el seu fill, anomenat també Joan Gual, segons testament de 9 d'abril de 1640.

Joan Gual es va casar a Argentona, el 27 de novembre de 1639, amb Maria Carreras, designant hereu, segons testament fet a Mataró el 12 de gener de 1656, el seu fill Bartomeu, que fou batejat a Argentona el 30 de gener de 1642.

Bartomeu Gual i Carreras va començar a fugir o a eludir Argentona, casant-se a Mataró, el 10 de juliol de 1663, amb Maria Nadal, filla del metge Jaume Nadal, i designant hereu, segons testament fet a Mataró, el seu fill Anton Francesc Gual.

Anton Francesc Gual seria ennoblit amb la distinció de ciutadà honrat i l'apel·latiu de magnífic senyor; passaria a viure a Mataró, copiant la vida dels hisendats, enllaçant el cognom dels Gual amb el dels Llançà o Derrocada, en casar-se a Vilamajor amb Tomasa de Llançà, el 21 de desembre de 1701; i si Anton Francesc havia estat batejat a Argentona, el seu fill i els seus néts serien ja, per sempre més, batejats a Mataró, on viurien.

El mas es convertiria en casa o torre d'estiueig; seria conegut com can Gual de la Torre, ja que es donava llavors el nom de torre a la masoveria suburbana habitada parcialment per un parcer o masover, mentre el propietari residia a la ciutat o vila, reservant unes habitacions per servir de refugi en cas de pesta o aldarulls i de residència a l'estiu.

Cal pensar que els Gual no voldrien pas aparèixer dissemblantment a Mataró respecte a la classe social que ells havien triat. Això exigiria despeses en diversos àmbits, que en el transcurs de dues generacions comportarien deutes i situacions que resultarien insuportables i no podien pas dissimular-se ni tolerar-se.

L'hereu del desertor del Cros, seria Joan Gual de Llançà o Derrocada, que es casaria amb Magdalena Moner. Ell i la seva vídua iniciarien la pràctica de l'endeutament com un fenomen molt propi, quasi estructural, dels pagesos de mas que volien viure com els hisendats i queien en la temptació de fer un crèdit, que no resolia el problema, per fer-ne un altre, fins que quedava el recurs de recórrer a les vendes, en carta de gràcia, caient en aquesta teranyina per acabar en vendes perpètues, fins que el mas canviava de mans. Aquest procés quasi es seguiria i acabaria així en vida del següent hereu, Josep Anton, i els seus germans, Antoni i Felicià Gual; com veurem, fins i tot, es veieren obligats a cedir l'administració dels seus béns. D'entre les despeses que ajudaren a situar els Gual en bancarrota, s'ha de remarcar com a molt determinants les derivades dels plets que, per motiu d'aigües, mines i el molí, mantingueren amb veïns, especialment els Caralt, Llauder i Jofre.

També sembla que va ajudar-hi el tarannà de l'hereu Josep Anton Gual, que en una concòrdia signada l'any 1789 consta tractar-se d'un subjecte que per la seva «bondat de geni [...] es motiu que abusen algunes persones de aquella bondat [...] i no sap negar-se [...] de tants ahogos que se troba». Va casar-se amb Josepa Boronat.

En les concòrdies signades amb el veí Palau, el 24 de desembre de 1789 i el 18 de març de 1790,[20] Josep Anton Gual manifesta que necessita la participació de Palau «per lo estat de la sua casa [...] per les moltes obligacions a que està subjecte i los plets que segueix, [...]; està –diu Gual– en estat de suma decadència i pateix un atràs considerable [...] necessita d'una partida crescuda que, per fer-la de sos béns, no pot vendre sens gran incomoditat, ni de altra part hagi pogut encontrar diners a fer de censals, amb el discurs de molts mesos que ha fet diligències per eix fi».

També es queixa de no poder acabar amb pactes uns plets (iniciats pel seu pare) que té amb Josep Anton Caralt i amb Llauder. Aquest pretenia un projecte molt perjudicial per als molins d'en Gual i d'en Palau, i també incompatible amb el resultat que es volia aconseguir en un plet que Gual seguia contra els successors de Marià Jofre.

Gual fins i tot es va veure en la necessitat d'arrendar terres per la meitat de preu del normal, mentre els arrendataris li avançaven algunes quantitats. Es va decantar per donar l'administració i govern dels seus béns immobles, drets i accions, durant deu anys, al veí Palau, juntament amb el seu cunyat Marià Moner, oficial de l'Administració de Correus de Mataró, donant poders als administradors per vendre, arrendar, etc., i mostrant-se més agraït amb Palau, ja que aquest ja li havia fet un préstec sense interès, que encara es devia. Gual sols es reservà usar la «casa o torra que té en lo veïnat del Cros, a excepció dels baixos i dos dels cuartos del davant» que servirien per a l'arrendatari. Rebria una quantitat mensual per a aliments, i el que calgui per al seu germà gran, Antoni, de 22 anys, si vol estudiar una carrera, i per al segon, Felicià, de 19 anys, per si vol ser militar.

Resulta interessant llegir els deutes que Gual consigna; d'entre aquests, podem copiar-ne alguns, malgrat que poc importants, que demostren el grau d'indigència a què havia arribat la família, com els originats per la compra de barrets, o de mitges de seda, o pels lloguers de l'habitacle a Mataró...; consta que, pel molí, Gual devia al mataroní Josep Caralt i Andreu 600 lliures, ja que llavors s'acomplia el termini de l'arrendament del molí a Caralt, i aquest havia de rescabalar-se del que li faltava cobrar de «catorze mesades últimes que» –es deia– «té pagades anticipadament».

Segons consta en les escriptures de 7 de març de 1791, 10 de febrer de 1792 i 5 de febrer de 1793,[21] els Gual van vendre al matrimoni Pere Màrtir i Sebastiana Viladesau i Carbonell un important terreny de 13 quarteres de terres immediates a la riera d'Argentona, amb àlbers i polls, conegut com a «Sorralls d'en Gual», juntament amb aigua procedent de la bassa o rec del molí, per poder regar de dia, mai de nits. Consta que les vendes es fan «per necessitar diners [...] per poder pagar les obres fetes a la casa del mas d'en Gual del Cros», consistents a desfer i tornar a fer de nou la teulada i reforçar les parets mestres d'aquesta casa, que amenaçaven ruïna. Els Viladesau, després de construir un safareig i una casa per al masover i feixes per a cultiu de regadiu, van aconseguir que els Gual els donessin permís per regar, manifestant Gual «servint-nos son preu per suportar los gastos que nos acarrean continuadament la defensa dels drets del dit nostre molí».[22]

Lluís Bonet i Garí es refereix a la nova masia sorgida al Cros amb el nom del Sorrall, i en dibuixa la façana i la seva estructura.[23] Explica que l'aigua d'un pou del mas es pujava a la torreta d'elevació per mitjà d'una bomba moguda a vapor i es feia arribar a la finca Garí; això ocorreria quan el Sorrall va ser adquirit per la família Garí. Tanmateix, la nova masia tindria una curta vida, ja que la casa fou enderrocada l'any 1974, en declarar-se el terreny zona industrial.

Josep Anton Gual i Moner, casat amb Josepa Boronat, van tenir un noi, Anton Gual i Boronat, que seria el futur hereu, i dues filles, Camila i Josepa.

El 23 d'agost de l'any 1797 van formalitzar-se els capítols matrimonials[24] en contemplació al matrimoni entre el Magnífic Anton Gual i Boronat i Anna Milans del Bosch i Arquer, germana de Ramon Milans del Bosch, cavaller de l'Orde de Santiago, pensionat amb l'Encomienda de l'Obreria de l'Orde de Calatrava, comandant de la Quarta Companyia de Granaderos dels Reials Guardes de la Infanteria Espanyola i posseïdor de l'heretat de can Milans del Bosch.

Semblava que l'hereu de can Gual es casava bé i el dot ajudaria a sortir del mal moment que passava la família. Però el 6 de setembre de 1822 la muller d'Anton Gual es veié coaccionada pel sogre i el marit perquè, en concepte d'augment del dot, aportés més diners.[25] Anna Milans del

Bosc accedí a fer un préstec de 600 lliures, considerant que «los dits mos sogre i marit trobant-se exhaustos de medis per alimentar-se a si i a sa família [...] veient realment los apuros de dits mons sogre i marit».

Res millor per adonar-nos del dissortat final dels Gual, que llegir el testament d'Anna (Gual) Milans del Bosch fet l'any 1836.[26] Els béns, a més del seu marit, han de passar als nebots, manifestant-se tanmateix que cap d'ells «puga incomodar al marit per lo cobro de lo que deu cobrar de la casa de Gual...» Els successors ja no tenen el cognom de la família Gual, sinó dels Milans del Bosch i dels Baró...

Quan va fer-se l'esmentat testament, ja s'havia quasi evaporat del tot el patrimoni dels Gual, ja que va anar-se fraccionant del conjunt a causa dels deutes i les despeses originades pels plets i la mala administració. A la fi, ja no restà ni descendència per continuar el calamitós camí començat per un seguit de generacions dels Gual hisendats...

La casa i el molí d'en Gual i les finques adjacents passaren a Francesc Joaquim Burgés i Josep Puig i Feliu, i d'aquests als seus hereus i vídues, fins atorgar-se l'escriptura de venda de Laureà Sirasol i Puig i germans Pere, Linus i Antonia Puig i Ginerés, a favor de Josep Garí i Cañas, de 23 d'octubre de 1902 que consta al Museu Arxiu de Santa Maria.[27] També hi consta l'inventari dels béns de Pere Joan Puig i Maymó, que es refereix a «la mitad indivisa de toda aquella casa-torre heredad nombrada Gual de la Torre, compuesta de bajos, primer piso y desván, una era, alberca, mina de agua...», més el molí i diverses quarteres de terra.[28]

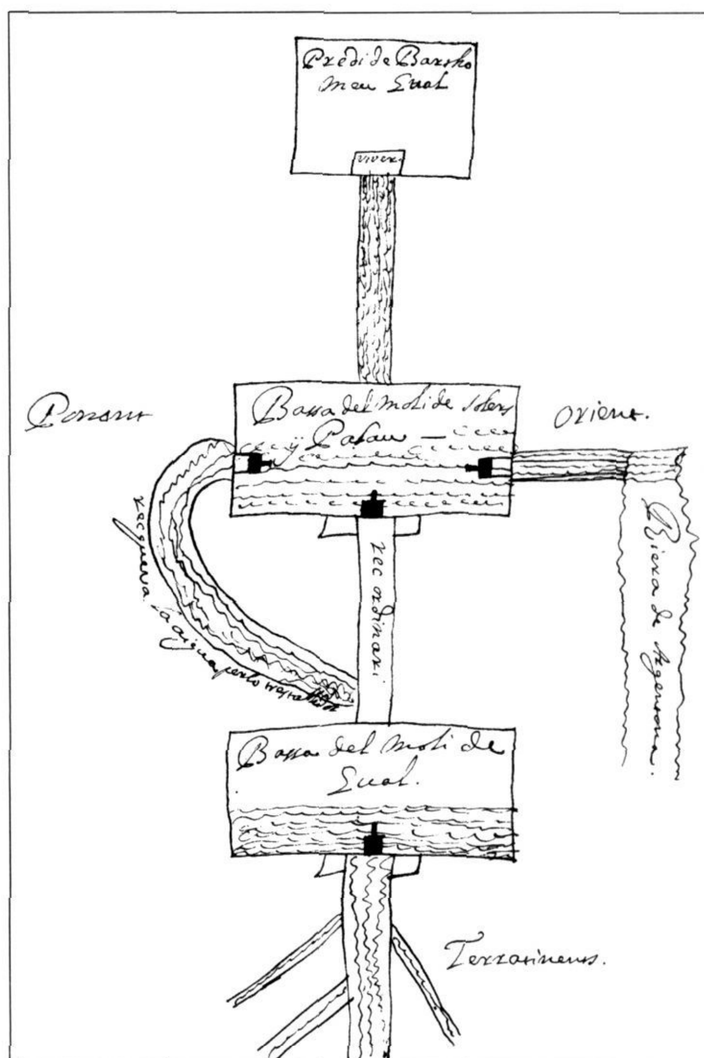
Abans, l'any 1846, Maria Purificació Puig i Feliu, vídua de l'argenter de Mataró Ramon Garí Vieta, havia adquirit la masia de can Sirés del Cros a Antònia de Valldejulí, vídua de Felip Sirés i Bodoy. I si abans, amb la desintegració de part del patrimoni dels Gual, va néixer el mas Sorrall, en el segle vint, afegint el que restava dels Gual al mas Sirés i a altres terres adquirides més tard pels Garí, entre els anys 1846 a 1900, en va brotar una extraordinària residència amb un jardí infreqüent i un edifici magne, exemple del modernisme i obra d'un arquitecte mataroní ben sobresortint, coneguda com can Garí.[29]

EPÍLEG

Els canvis que s'observen en el món rural del Cros en els anys estudiats, bàsicament mirant la fi de la continuació de famílies en finques que conreaven feia segles, i també la percepció de l'existència de la dèria, per part de molts burgesos i comerciants de Mataró, per invertir cabals i intervenir en l'agricultura, ens tempta a aventurar les següents consideracions.

Els terratinents

En el segle XIX, significativament en el seu darrer terç, va produir-se la modernització de l'agricultura catalana gràcies a l'especialització

Croquis presentat per Gual en un plet, interessant que l'aigua de la mina dels Vivers –de la qual ell, juntament amb Palau, era particip–, passés pel «rec que va la aigua per lo trestallador» al «rec ordinari», per poder aprofitar-se a la bassa del molí d'en Gual, enlloc d'abocar-se, per orient, a la riera d'Argentona. L'aigua procedent del molí d'en Gual servia després per regar terres d'Argentona, Cabrera i Mataró. Cal destacar com en el croquis es destina no pas als pagesos o a l'agricultura, sinó als terratinents, és a dir, als propietaris de les terres.

dels conreus, la creació de majors extensions de regadiu, l'aplicació dels adobs naturals i químics, l'organització de la gent del sector, etc. Tanmateix, a Mataró aquest canvi va esdevenir abans, potser a causa del clima i, qui sap si també, dels terratinents, que eren coneguts amb el nom de «propietaris».

Qui eren els terratinents? En observar l'esquema reproduït a la pàgina 19, apareix que l'aigua excedent de la bassa del molí d'en Gual, no es diu que servirà per a l'agricultura, per regar terres de Cabrera i Mataró, com així era el seu destí, sinó que es constata que es dirigeix als terratinents, és a dir, als propietaris d'aquestes terres de cultiu, no pas als agricultors.

Una altra verificació relativa a la importància dels terratinents a Mataró, i la diferenciació entre aquests i els «labradores» i «hortelanos», la trobem, en aquest cas, en l'acord que s'adopta el 19 de juny de l'any 1823 per fer front als perjudicis causats pel soldats francesos dels «Cent mil fills de Sant Lluís», segons la següent resolució:

> «Aviéndose presentado barios yndividuos de la presente Ciudad a fin de que se heligiesen expertos para endemnizar a los Terratenienses de los daños ocasionados en los Campos y Sembrados de la presente Ciudad por el exército Francés, i espera este Ayuntamiento, con unión de expertos por parte, que son de los Labradores Thomás Cuch y José Dangla, y del ramo de Ortelanos, Pablo Lleonart y Pedro Puig.»[30]

A Mataró, abans de posseir una societat urbana fortament industrialitzada, que canviaria o afectaria, o innovaria, l'estructura del poblament de la ciutat (quan apareixerien els fabricants), ja s'havia transformat la seva societat a causa de l'aparició dels terratinents dins l'àmbit rural, és a dir, de persones del comerç, o de variades professions, amb vocació de posseir terres que, a més d'elevar el seu nivell social i la riquesa de l'hereu de la família, els resultaven un element d'especulació, col·locant conseqüentment a l'agricultura els seus cabals per obtenir-ne beneficis, per lucrar-se amb el preu de la compra venda, o amb els imports dels arrendaments i, sobretot, amb la millora de les terres i el consegüent cultiu, avançant-se així a Mataró, potser per això, quasi dos segles l'esmentada modernització del camp a Catalunya.

Tenim dades relatives a l'agricultura de Mataró que corroboren les tesis exposades; són dades molt fefaents per constar en unes cartes que el mestre veler Pau Andreu, en el segle XVIII, escrivia i rebia del seu cosí Boter (un comerciant, un clar exemple de terratinent mataroní instal·lat llavors a Madrid), que havia adquirit i tenia a prop de la riera d'Argentona unes terres per convertir-les en horta i construir-hi la masia i que administrava aquell cosí de Mataró.[31]

Es constata que, anticipadament, Mataró va suportar canvis i inquietuds en l'agricultura que s'originaven per una ànsia de millores, de modernitat, amb un impuls que no podia pas obeir a la casualitat.

Donarem uns exemples d'aquests canvis i inquietuds; entre els anys 1777 i 1780 va experimentar-se a Mataró el desenllaç d'una guerra entre dos arbres mediterranis, les oliveres, que havien estat molts anys uns distingits protagonistes de l'agricultura del país, van ser derrotades pel garrofer. També va decidir-se aleshores, definitivament i no pas sense dubtes, explotar el fruit de les vinyes mataronines en règim de parceria. Respecte a les hortes, malgrat que encara hi havia qui les conreava per compte propi, era normal arrendar-les i, àdhuc, subarrendar-les, ja que els propietaris consideraven molt crescuts els jornals de l'agricultura. Tanmateix, quan l'horta, per ésser nova, no tenia casa, resultava difícil trobar hortolà; aleshores es donava les terres de regadiu, generalment, a més d'un arrendatari. Els propietaris cercaven principalment que es milloressin les terres, ja que moltes s'havien convertit en hortícoles a causa de les importants despeses i grans sacrificis. A més de buscar l'aigua, conduir-la, embassar-la i aplanar la terra, calia que els mataronins la milloressin fertilitzant-la.

Sense perdre de vista les Mateves i el seu molí, trobarem exemples del referit propòsit dels terratinents, del fet de l'aplanament de terres per poder regar-les i, fins i tot, quan la terra tenia sorra, del fet d'utilitzar l'enginy d'«engreixar-les». Ho podem llegir a les clàusules 58 i 99 de la concòrdia signada el 2 de gener de l'any 1762 per motiu de plets, en la qual es concretaven diverses millores efectuades a un patrimoni.[32] Esmentarem els exemples següents:

> «... fer traurer la arena i pedres de la pessa de terra [...] situada en la paret de ponent y migdia del referit Molí [...], fent marges per regar, engreixant la terra, plantant, empaltant y cultivant molts Arbres fruiters [...] aplanant dita pessa de terra a fi de poderla regar, omplint un fosso gran que havia deixat passant per ella las avingudes de la dita Riera de Argentona, plantant [...] dita pessa de terra, engreixantla per ser arenosa...»

«... la pessa de terra situada davant las parets de la Casa del Mas anomenat Mathevas [...] primerament era de cultiu de modo que si sembrava Blat, Llí y altres coses, [...] havia més de deu anys que dit Melcior feu traurer porció de terra de ditas pessas y la feu possar en estat de regar-se [...] y plantada de Arbres fruiters...»

No cal insistir en la singular situació de l'agricultura mataronina en relació amb la de la resta de Catalunya, ja que el cas va ser observat i va ser acreditat per diferents viatgers contemporanis del país i estrangers en el temps que visitaren llavors Mataró. Pot considerar-se que el factor humà i concretament i principalment l'existència dels terratinents van influir en la qüestió.

Qui eren i què pretenien els compradors de can Portell l'any 1750? Un doctor en drets, ciutadà honrat, casat amb la filla d'un altre doctor en drets, és a dir, un terratinent... La successora seria l'esposa d'un altre doctor en drets, casada amb un altre ciutadà honrat, regidor perpetu de Mataró; per fi, el seu fill, tinent del regiment establert a Mataró, va vendre el mas l'any 1803 per interès dels seus negocis... I, qui l'adquiriria? El batxiller en lleis civils Joan de Palau, fundador d'una dinastia d'excel·lents advocats, que també era propietari del mas contigu, conegut com les Mateves... Tots apareixen amb els trets dels terratinents.

Amb el mateix caràcter de terratinents, s'han de titllar els esposos Viladesau que, amb les terres adquirides a Gual, van construir la casa i convertir en terra hortícola el que seria el mas Sorrall... Tanmateix, per acabar, resulta fàcil repassar les professions i la condició social dels qui consten com a propietaris de les terres del pla d'en Boet i altres finques que es regaven amb l'aigua dels molins del Cros, que figuren a l'obra publicada en els *Fulls/79 del Museu Arxiu de Santa Maria*, abril de 2004,[33] pilot de marina, advocats, farmacèutics, comerciants...

Vàlua i decadència dels molins del Cros

Els molins estudiats eren un element molt valuós per a la prosperitat dels seus respectius propietaris; així es pot concloure amb la lectura de la documentació analitzada quan, per exemple, Gual es queixa reiteradament de la manca d'aigua per al normal funcionament del molí com una de les causes de la seva ruïna i el motiu de variats plets; o també per explicar-se per què Palau ajuda econòmicament Gual per impedir que aquest arribi a una transacció amb Llauder, que significaria quedar-se amb el molí d'en Gual i aconseguir, amb aquests pactes, un pràctic monopoli en el negoci de moldre el blat.

Esmentem tres contractes, fets pels propietaris per meitats indivises, del molí de les Mateves, que ens demostraran que els reportava elevats beneficis. En un dels contractes apareix com a arrendador el propietari de la meitat indivisa Melcior (Soler) Palau; i als altres dos, l'arrendador és el propietari de la meitat restant, Josep Palau i Riera (de l'altra família Palau de Mataró).

El primer contracte és per quatre anys, des del 22 de maig de l'any 1712 al 21 de maig del 1716, i resulta que els arrendataris, entre diversos pactes, s'obliguen a pagar un preu força onerós i, en canvi, molt gratificant, per al propietari –un total de 600 lliures–, fet que evidencia que aleshores la possessió i arrendament d'un molí era un afer molt preat.[34]

El segon i el tercer dels contractes esmentats abracen també quatre anys i també s'inicien els mesos de maig, que corresponen als dels anys 1724 al 1728 i del 1726 al 1730. Pot observar-se que el primer contracte no arribaria fins al seu termini, potser per fer-se ús d'una clàusula que oferia decidir la rescissió si no hi havia aigua suficient per poder moldre sis quarteres de blat. El preu resulta, en aquests dos contractes, una mica inferior al dels anys 1712-1716 –100 lliures cada any–, però els arrendataris, ja el primer dia, han d'avançar mitja anyada, és a dir, 50 lliures i, a més, el propietari es desentén de quasi totes les despeses, fins i tot de l'abonament del cadastre... Els altres pactes són molt semblants.[35]

La construcció del molí d'en Jofre ens palesa, igualment com l'anàlisi dels referits pactes, que un molí era una promesa de bons i segurs beneficis; a més, resultava difícil posseir un molí, ja que calia una concessió de caràcter quasi feudal.

Considerant el patrimoni de Marià Jofre en començar el segle divuitè, resulta clar que un molí era una possessió desitjada; aquest patrimoni era dels més importants d'entre els de les famílies més benestants de Mataró; el podem conèixer en detall a causa d'un seguit de variats inventaris fets amb motiu d'un complicat plet de família;[36] la casa pairal situada a la Riera de Mataró tenia sis cóssos;[37] a l'inventari, no hi manquen joies de plata i or, i la propietat d'un mas –el mas Croañes– amb les seves terres circumdants; pot afegir-se el que consta als inventaris en cases, finques urbanes, censos, etc.; caldrà, doncs, qualificar el patrimoni dels Jofre d'inusual.

En llegir la valoració que en els inventaris es dóna al molí –una caseta per al moliner i un petit terreny– i comparar-la amb la donada a la casa de sis cóssos o amb la del mas Croañas, hom ha de quedar avui una mica sorprès. En una valoració de l'any 1750, la casa de la Riera de Mataró val 6.500 lliures, però el molí en val 6.000, és a dir, quasi igual...!; en una valoració de l'any 1785, l'esmentada casa pairal val 9.000 lliures, i el molí amb el seu hort en val més, 11.000... I el mas Croañes d'Argentona? Sumant la casa o masia de dos cóssos, amb les terres, es valora sols per una mica més de 5.000 lliures... L'any 1803, la casa dels Jofre es valora en 16.000 lliures, mentre el molí en 13.000, tanmateix relativament menys que abans, però molt més de les 7.000 lliures que va ser el preu de sortida que es necessitava per a subhastar-se aquell mateix any el mas Portell...!

A partir de la segona meitat del segle XVIII i encara més, en començar el XIX, és a dir, molt aviat, els molins fariners moguts per l'aigua ja no serien tan apreciats, ja que la revolució industrial i l'ús progressiu de nous materials i noves fonts d'energia acceleraren la introducció de canvis, que feren que aquells es consideressin antiquats; també desaparegué el requisit de les concessions de caràcter feudal, que es restringiren l'any 1813 amb l'abolició dels drets baronials.

Les terres adjacents als molins del Cros, quan aquests ja no foren útils per moldre, foren venudes o arrendades per a cultiu, i els seus arrendataris ocuparen l'antiga casa del moliner.

Antoni Martí Coll

NOTES

1.- ANTONI MARTÍ COLL, *Història d'una família (Segona part)*, Premi Iluro 1977. Caixa d'Estalvis Laietana, Ed. Dalmau, Barcelona (Mataró 1979), 26-31.

2.- Les portes barroques, i la finestra i reixa de la façana, van incorporar-se a la casa dels Palau de la Riera de Mataró abans d'efectuar-se la transmissió de la finca del Cros.

3.- Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA), fons notarial de Mataró, 811, Josep Serra, f. 154r-157r. El testament del difunt consta als folis 106v-108r. Dades facilitades per Joaquim Aguilar i Vallès.

4.- El primer esment documental de què es té notícia del mas Portell és de l'any 1292, segons s'assenyala a l'obra de David Farell, Francesc i Julià Lladó i Enric Subiñà, «La carta arqueològica d'Argentona. Estat actual», *XIX Sessió d'Estudis Mataronins*. Museu Arxiu de Santa Maria i Patronat Municipal de Cultura (Mataró 2003), 284.

5.- Notari de Mataró Antoni Puig, successor de la notaria de Francesc Ferrer Despuig.

6.- Notari de Mataró Josep Torras i Vieta. Testament presentat clos el 3 de març de 1763 i obert el 28 de març de 1767.

7.- El nucli familiar dels Arnau tenia la seva casa a la Riera de Mataró i sepultura a la capella de Santa Dorotea del convent de carmelites, avui parròquia de Sant Josep, i eren uns dels principals contribuents de la ciutat, formats i entroncats amb homes de lleis com els Espona i els Català, amb qui es casarien les filles de Maria Teresa, Maria Escolàstica i Anna Maria. PERE MOLAS I RIBALTA, *Societat i poder polític a Mataró*, Premi Iluro 1972. Ed. Rafael Dalmau (Mataró 1973), 55, 66 i 175.

8.- MARTÍ COLL, *Història d'una família*, 67 i ss.

9.- MARTÍ COLL, *Història d'una família*, 73.

10.- LLUÍS BONET I GARÍ, *Les masies del Maresme*, Ed. Montblanc- Martín, CEC (Barcelona 1983), 300.

11.- El molí era conegut com *molí del mig*, per trobar-se situat entre els molins d'en Gual i el conegut, més tard, com molí d'en Saborit. El 7 de juny de 1475, segons acta en poder de Pere Marull, notari públic regint l'escrivania de Mataró, Pere Desbosch establí a Ciprià Sabater, perpètuament, la meitat del molí.

12.- El 18 de febrer de 1567, Miquel Desbosch va ratificar i novament va establir a Francesca, muller de Bartomeu Vidal (a) Sabater, senyora útil i propietària del mas Sabater, la mateixa part o meitat del molí, prop de la casa d'en Mateu, amb la bassa, son casal, l'aigua, etc. retenint Desbosch la restant meitat del molí.

13.- Notari de Mataró Antoni Pau Simon, 11 maig 1671.

14.- ANTONI MARTÍ COLL, «Notícies d'una important comunitat de regants de Mataró i del procés de la seva reglamentació», *Fulls/79 del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró, abril 2004). A la nota número 3, es proposa com a tesi creïble que el constructor del molí de les Mateves va ser un tal Durfort, en el segle XIII.

15.- BONET I GARÍ, *Les masies*, 52.

16.- ACA, fons notarial de Mataró, 820, Bonaventura Català i Mas, f. 32r-37v, 28 de maig de 1752. Notícia facilitada per Joaquim Aguilar i Vallès.

17.- Totes les dades sobre la qüestió consten en un dels plets al·ludits, conservats al Museu Arxiu de Santa Maria.

18.- MARTÍ COLL, «Notícies d'una important...», 23-24.

19.- Arxiu família Palau. Notari Bonaventura Català Mas.

20.- Arxiu família Palau. Escriptures del notari Anton Torras i Mataró.

21.- Museu Arxiu de Santa Maria (=MASMM), notari de Mataró Anton Torras i Mataró.

22.- MASMM, notari de Mataró Francesc Fins. 6 setembre 1816.

23.- BONET I GARÍ, *Les masies*, 290 i 292.

24.- MASMM, notari de Mataró Francesc Fins i Colomer.

25.- MASMM, notari de Mataró Desideri Torras i Golorons, 6 setembre 1822.

26.- Mataró, 7 d'agost de 1836 (obert el 14 de desembre de 1837) (Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró). Hi consta que Anna era cunyada de Joan Baró de Solà, ciutadà honrat de Mataró.

27.- Notari Joaquim Cabañes i Rabassa. Mataró, 23 octubre 1902.

28.- Notari Joaquim Nicolau. Barcelona, 4 agost 1887.

29.- ENRIC SUBIÑÀ I COLL, «Josep Puig i Cadafalch, les seves propietats i la finca de can Garí», *Fonts* núm. 8 (Argentona, octubre 2001).

LLUÍS BONET I GARÍ, *Història d'una casa a Sant Miquel del Cros d'Argentona* (Barcelona 1983).

30.- Memòries del regidor degà Josep de Palau i Jofre (Arxiu família Palau).

31.- ANTONI MARTÍ COLL, *Cartes d'un mestre veler (1770-1794)*, Premi Iluro 1966. Caixa d'Estalvis de Mataró (Mataró 1967), 101-109 i 128-131. ENRIC SUBIÑÀ I COLL, «Notes sobre l'agricultura de Mataró a l'època moderna. Visions dels contemporanis», *Fulls/71 del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró, octubre 2001).

32.- Arxiu família Palau. Concòrdia de 2 de gener de 1762 entre Palau i Santromà (De Carles). Notari de Barcelona Pere Llopart.

33.- MARTÍ COLL, «Notícies d'una important...».

34.- ACA, fons notarial de Mataró, 569, Salvador Mataró, f. 464r-467r, 17 de gener de 1712.

L'arrendador era Melcior (Soler) Palau, propietari de la meitat del molí. Els arrendataris foren un pagès d'Agell (Joan Mallol) i dos moliners (Josep Rossell, de Mataró i Jeroni Pujol, d'Argentona). Havien de pagar 600 lliures durant quatre anys per mensualitats anticipades (del 22 de maig de 1712 al 21 de maig de 1716); si ho volien, podien invertir un màxim de 25 lliures a l'any –que es descomptarien de l'arrendament– per fer la mina per conduir aigua al molí. El temps que, a causa de les rierades o altres impediments, no es pogués moldre, no s'havia de pagar l'arrendament. Tenien l'obligació de moldre gratuïtament el blat necessari per a la casa de l'arrendador. Es donen normes sobre la facultat de fer o arreglar les eines i altres artefactes del molí i la neteja dels recs, i qui i com s'havien de pagar les despeses i altres normes, com l'obligació de deixar la bassa i els recs ben nets a la fi de l'arrendament i així altres.

35.- ACA, fons notarial de Mataró, 584, Salvador Mataró, f. 76v-77v, i 587, f. 245r-247r. Els arrendataris són Josep Ferran, negociant de Mataró, i el moliner Jeroni Pujol d'Argentona.

36.- Inventaris a «Plets Palau-Jofre» (Arxiu Família Palau).

37.- En un treball de Rafel Soler i Fonrodona, es descriu la situació i el destí donat a l'antiga i principal casa de la família Jofre. JAUME FONRODONA I VILA, «La integració d'un *americano* a la vida del país», *Fulls/70 del Museu Arxiu de Santa Maria* (Mataró, abril 2001), 15 i ss.

Josep Colomer i Busquets ha donat al Museu Arxiu documentació i diverses obres del mataroní Francesc Mas i Biosca, home de ciència, de vida molt complexa per les circumstàncies i el temps que va viure. I aprofitant l'avinentesa, presenta una notícia breu de la persona. Les dades són extretes de la documentació esmentada o comunicades per la seva esposa i secretària, ara difunta, la senyora Carlota Baranyai.

Josep Colomer i Busquets és rector de la parròquia de Sant Pere de Premià de Dalt. Abans havia estat rector de Santa Maria de Mataró.

FRANCESC DE PAULA MAS I BIOSCA, NOTÍCIA D'UN HOME DE CIÈNCIA MATARONÍ

PRESENTACIÓ

La primera notícia de Francesc de Paula Mas i Biosca, me la va donar l'amic Jaume Comas i Pujol a la meitat dels anys vuitanta quan, assenyalant-me un dels blocs construïts al lloc de l'antiga fàbrica del Gas, m'indicà on havia vingut a viure, a l'habitatge del carrer de Colom núm. 72, 5è 2a. Jaume Comas, com el seu pare, i el pare de Francesc, Florenci Mas, havien estat encarregats de la fàbrica Marfà de la nostra ciutat.

Vaig conèixer-lo personalment quan l'amic Miquel Esquerra i Tuñí me'l presentà en un llit de l'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena. Estava greu. La conversa va ser breu i amable. Li vaig proposar de portar-li els sagraments i ho agraí. Només vaig poder administrar-li la unció dels malalts, i molt aviat entrà en coma. Va morir al cap de poc a l'Hospital, era el 7 d'abril de 1990.[1]

A l'enterrament, que vaig celebrar jo mateix a la capella del Santíssim de la basílica de Santa Maria, hi assistí molt poca gent; la seva esposa i les persones que l'assistien a casa, els amics de joventut, Joan Masjuan i Roger i Miquel Esquerra i Tuñí, i uns quants veïns. Altres bons amics, com Joaquim Comas i Pruna o Joan Comas i Pujol ja havien finat.

EL PERSONATGE

La família

Havia nascut a Mataró, al carrer de la Coma núm. 2, el 29 de desembre de 1901. Era fill de Florenci Mas i Oliver i de Camila Biosca i Alemany, també naturals de Mataró. Els avis paterns provenien d'Hortsavinyà i Sant Vicenç de Llavaneres i els materns de Terrassa i Collsabadell. Va ser batejat a Santa Maria el 2 de gener de 1902 pel germà del seu pare Francesc de Paula Mas i Oliver, aleshores beneficiat i mestre de capella de la parròquia, i més endavant bisbe de Girona, que li imposà el seu mateix nom, Francesc de Paula.[2]

A Santa Maria, el doctor Francesc Mas i Oliver havia casat els pares Florenci i Camila el 14 d'abril de 1890, havia batejat el germà Joan, nascut el 10 de setembre de 1891 i havia estat padrí de la germana, Concepció, nascuda el 27 de desembre de 1892.[3] Fos per la influència del doctor Mas, fos pel clima religiós de la família, i amb el suport d'una parròquia fervorosa, els tres germans van abraçar la vida religiosa. Joan, prevere i músic, va ser organista de Santa Maria, d'ell es guarda un petit tractat de «Teoria de la música», professat a l'Acadèmia Musical Mariana de Mataró, que dirigia, i un catàleg de partitures musicals.

Francesc de Paula Mas i Biosca.

Concepció, després d'haver estat una gran col·laboradora del doctor Valdé al Patronat Escolar Obrer de La Coma, ingressà en la Congregació de Franciscanes Missioneres de la Immaculada, amb el nom de Maria del Mont Carmel.

Francesc de Paula, després de passar per la Congregació Mariana de Santa Maria, d'haver treballat d'escrivent a la fàbrica Marfà amb el seu pare, i d'haver fet el servei militar, amb l'aprovació del seu director espiritual el doctor Samsó, aleshores rector de Santa Maria, seguint la seva gran inclinació a les ciències, especialment l'astronomia, la física i les matemàtiques, però també la filosofia i la música, que el motivaren des de la joventut, ingressà en la Companyia de Jesús. Era l'any 1924. La família Masjuan conserva el record de quan Francesc Mas s'havia emportat el seu pare Joan i altres amics algunes nits, vora del mar o a la muntanya, per a contemplar els estels.

Temps de formació. La formació d'un científic

Valorant la seva inclinació i capacitat per la ciència, els superiors de la Companyia de Jesús el van destinar a l'Observatori de l'Ebre i li facilitaren la formació adequada. Estudià filosofia a Sarrià i es doctorà a la Universitat Gregoriana de Roma. A Sarrià fou col·laborador del pare Palmés, en el gabinet de psicologia. Estudià teologia a Aalbeek (Holanda), i a Innsbruck (Àustria), on, a més, estudià física i matemàtica, i a San Remo (Itàlia), on es graduà. Féu la Tercera Provació, pròpia dels jesuïtes, al Jesuitenkolleg St Andrä im Lavantthal (Caríntia, Àustria). Segons el seu «Studienbuch», d'abril de 1937 a desembre de 1940 estudià a Viena, on aconseguí ser becari de l'«Alexander von Humboldt Stiftung» en els instituts de Física i Matemàtiques de la Universitat.

A més, des de la fi dels anys vint alternava els estudis amb treballs a l'Observatori de l'Ebre. Així la seva cèdula personal va ser expedida el 1939 a Roquetes (Tarragona), amb domicili a l'observatori esmentat. En les seves targetes de visita d'aquest temps, figura com a sotsdirector de l'Observatori del Ebre, cap de la secció astronòmica o bé, en francès, com a «adjoint a l'Observatoire de l'Ebre».

Els estudis i l'estada a l'estranger li permeteren de tractar nombroses personalitats. De l'Església, el cardenal Pacelli, futur Pius XII, a qui va entrevistar en el Congrés Eucarístic de Budapest,

Duplikat

Studienbuch

des

ordentlichen Hörers

Francisco Mas-Biosca

gebürtig aus Barcelona

Escuelas pias 5-2-10-2º

España

Eingeschrieben

an der phil. Fakultät

der

Universität zu Wien.

Capçalera del Llibre d'Estudiant *–Studienbuch–* de Francesc Mas i Biosca. Duplicat de l'any 1946.

Cèdula personal de Francesc Mas i Biosca, emesa a Roquetes el 29 d'agost de 1939. Hi consta com a domicili l'Observatori de l'Ebre.

CÉDULA PERSONAL
Diputación Provincial de TARRAGONA
Municipio de ROQUETAS
D. Francisco de P. Mas Biosca natural de Mataró provincia de Barcelona
de 38 años de edad, estado C. y profesión Universitario
habita en Observatorio del Ebro. núm.
cuarto y residente en ROQUETAS
Expedida en ROQUETAS 29 AGO 1939
1938
Tarifa 3.ª Clase 13
Precio 1'50 Ptas.
N.º 4.745.
EL INTERESADO, EL RECAUDADOR,
0.234,536

com a corresponsal de la revista jesuïta *Razón y Fe*, fins al pare Rhaner i altres notables teòlegs de la Companyia. I també de la política. A Viena va fer amistat amb l'ambaixador d'Espanya Eduardo García Comín, en va conèixer d'altres, com el d'Alemanya, Von Pappen, i també la infanta Doña Maria de las Nieves, que fou esposa d'Alfons, germà del carlí Carles VII, a casa de la qual celebrà missa diverses vegades. En el viatge ja esmentat a Budapest, va esmorzar amb el president Tiso d'Eslovàquia, que anys després seria executat.

Però sobretot és en el camp científic on va fer coneixences valuoses. A més dels científics d'aquí, el pare Rodés, de l'Observatori de l'Ebre, i Comas i Solà, de l'Observatori Fabra, i dels prestigiosos professors d'Innsbruck i Viena, amb alguns dels quals va fer bona amistat, conegué Víctor R. Hess, premi Nobel, que l'invità a visitar el seu Observatori de Hafelekar, i el gran astrònom Becker, de Bonn. També visità els observatoris de Munic, on conegué el doctor Lutz, de Zuric, on el mateix Brunner li ensenyà l'aparell que havia inventat per veure les protuberàncies solars, i els de Brera, a Milà, Trieste, Castelgandolfo, Florència, Budapest, París... A més, tenia molt de tracte amb el professor Graff, director de l'Observatori de Viena, de qui havia estat alumne.

Esdeveniments a la família

El 22 de juliol de 1934 va accedir al sotsdiaconat. El 9 d'agost del mateix any fou ordenat prevere de la Companyia de Jesús a Hulsberg (Holanda) i l'endemà, dia 10, celebrà la missa nova a Aalbeek (Holanda). En representació de la família hi assistí el doctor Rial, que seria vicari general de Tarragona, i havia estat secretari del seu oncle a Girona. El 16 de setembre celebrà una missa de comunió a la basílica de Santa Maria de Mataró per a la Congregació Mariana de Sant Lluís Gonçaga. També celebraria a casa seva una missa pel seu pare, en cadira de rodes, en l'oratori que hi havia fet construir el seu oncle bisbe.

El 31 de març de 1936 mor el pare, Florenci Mas i Oliver. La mort del pare el va afectar fondament i Francesc acudeix a Mataró des d'Innsbruck. A casa va celebrar la missa «corpore insepulto». Abans de la seva ordenació ja havia mort el seu germà Joan a València, on residia, i els superiors també l'havien autoritzat a viatjar-hi des d'Aalbeek.

Amb la seva germana Concepció, hereta la casa del carrer Nou núm. 27, que havia adquirit el seu oncle el bisbe Mas, i en fan l'inventari general, que porta la data de 15 d'abril de 1936. Uns mesos més tard, en esclatar la guerra, la casa serà assaltada.

Recordança de la Missa de Comunió celebrada pel congregant P. Francesc de P. Mas i Biosca S. J., ordenat sacerdot en les terres hospitalàries d'Holanda, el 9 d'agost proppassat.

Serveu aquesta petita mostra d'afecte i veneració de la Congregació Bell Amor - Sant Lluís, a aquest seu fill, enlairat a la dignitat sacerdotal.

Mataró, 16 setembre 1934.

Recordatori de la missa de comunió celebrada a Santa Maria el 16 de setembre de 1934.

La guerra d'Espanya

Francesc Mas, estudiant a Innsbruck i després a Viena, té notícies del que passa aquí a través de la correspondència amb els superiors i companys i també amb familiars i amics. Són molts el sacerdots assassinats, i això l'afecta. Dins la companyia, es comuniquen les defuncions a través de les anomenades «Mortuòries». També té coneixement de la mort del rector de Santa Maria de Mataró, el doctor Josep Samsó.

Escriu: «Els jesuïtes de la residència i, en general, els catòlics austríacs estaven contra en Franco i no era fàcil de fer comprendre que, a part de començar la guerra, els esdeveniments a la zona dita roja eren massa vandàlics contra indefensos sacerdots i religiosos per a poder-se posar al costat dels seus assassins».

L'arribada dels companys escapats d'aquí era sempre celebrada, i les notícies que arribaven dels que seguien exercint ministeris clandestinament eren valorades i enardien els d'allà. Arribaria també la bona notícia que l'Observatori de l'Ebre era respectat, i fins i tot que el seu director, el pare Rodés, podia celebrar la missa diàriament. La situació es pogué mantenir amb dificultats fins a l'abril de 1938, que l'ocuparien els militars.

Crisi i decisió

A Viena, el professor Hnatck va acceptar de dirigir-li la tesi doctoral sobre «Estructura interna i període del sol». No l'acabaria. Progressivament, s'havia generat en l'esperit racional, crític i sensible de Francesc, una forta crisi. Havia arribat a la clara convicció que la seva vocació era la ciència, i en canvi, que no ho eren ni la vida religiosa, ni el ministeri sacerdotal, pels quals no es sentia en absolut motivat. Podríem dir que el racionalista que portava a dins havia vençut el místic. Fins i tot expressaria el dubte de si estava vàlidament ordenat, ja que s'adonava dels forts condicionaments que el van pressionar per acceptar l'ordenació, la salut tan fràgil del seu pare i les circumstàncies de la família.

A principis de 1941 tornà a Catalunya i comunicà als seus superiors la decisió de deixar l'orde. Acceptada la seva decisió, signà amb ells un document en què es desvincularia totalment de la Companyia de Jesús. Després deixà el ministeri.

Aquella decisió degué ser per a Francesc una mena d'alliberament, però també una font de problemes. Davant la seva decisió, superiors religiosos, familiars i amics l'instaren a no deixar la seva condició i estat. Ell els respongué que obrava amb sinceritat. El seu cas li comportaria refús públic i fins i tot escàndol, això el va moure a no tornar a viure a la casa de Mataró. Molt li dolgué, i el perjudicà no poder comptar amb molts dels antics companys i coneguts, que no acceptaren de cap manera la seva decisió. Tanmateix els més íntims, religiosos o laics, com el pare Guim, el superior que el rebé en la Companyia de Jesús i el destinà a l'Observatori de l'Ebre, com els familiars i alguns amics, li manifestaren comprensió i seguiren fent-li costat. També tingué moltes dificultats per trobar feina i guanyar-se la vida, i també, més endavant, per entrar a la Universitat. El revoltava aquella societat ortodoxa però mancada d'humanitat. La seva situació legal també era complicada.

Per l'Espanya d'aquells anys, ell no podia tenir altres drets civils que els de clergue, justament el que havia decidit deixar de ser; era, doncs, una mena de sense papers. Només amb la seva forta personalitat serà capaç d'obrir-se camí.

Name Franz Mas
Anschrift I., Seitzergasse 3
Staatszugehörigkeit spanisch
Volkszugehörigkeit spanisch
Muttersprache

Eigenhändige Unterschrift auf dem Bilde (ohne überstempeltes Lichtbild ungültig)

Der Inhaber dieser Legitimation ist Mitglied des Deutsch-Ausländischen Studentenklubs Wien (Bestätigung der Gültigkeitsdauer auf Seite 4)

Wien, am 15. April 1939 Klubleiter Fritz Fehlinger

Der Inhaber dieser Legitimation ist ausländischer Staatsbürger und studiert an einer Hochschule der Ostmark. Die deutsche Studentenschaft betrachtet ihn als Gast des Deutschen Reiches und bittet, ihm jede Unterstützung zu gewähren.

Der Leiter der Außenabteilung der Bereichsstudentenführung Süd/Ost und der Akademischen Auslandsstelle Wien

Dr. Robert Ratschinka

Carnet d'estudiant a la universitat de Viena, data 15 d'abril de 1939.

Quan més endavant tornarà a escriure, ja no signarà els seus treballs amb el nom de Francesc Mas, amb què ja havia estat conegut en el món de la ciència, sinó amb el de Francesc M. Biosca.

Tanmateix, estava convençut que havia obrat correctament, així ho intenta encara explicar l'any 1951 –al cap de deu anys!– en una carta a una antiga amiga: «Com la majoria dels meus antics amics, vostè ignora quan menys el noranta per cent del que ha passat en mi... Què hi puc fer! No està a la meva mà d'explicar que malgrat les aparences, i salvats els meus defectes, he procurat obrar sempre amb honradesa i d'acord amb nobles sentiments. Jo no he claudicat davant la meva consciència. Al contrari, per sinceritat amb mi mateix i per esperit de justícia, he seguit una línia de conducta que vista des de fora sembla torta, però que mirada des d'un altre punt de vista més universal és la que més s'acosta a la definició de recta...»

Uns anys més tard, en facilitar el papa Pau VI la secularització dels preveres i religiosos, amb l'ajuda dels seus amics jesuïtes, aconseguí la secularització, i contragué matrimoni a Bilbao el 4 de novembre de 1968 amb Carlota Baranyai. S'envià la notificació de matrimoni a Santa Maria de Mataró. A finals dels seixanta, la secularització i el casament d'un clergue era encara un fet molt nou, i es tractava amb molta prudència. Es pot veure per la nota en llatí que mossèn Francesc Pou, rector de Santa Maria, va escriure al marge de la seva partida de Baptisme, «Consulendum est ordinarius loci si quando notitia vel documenta requirantur», cal consultar l'ordinari –el bisbe– si es demanen notícies o documents.

Carlota Baranyai Ceresneyes

Carlota Baranyai Ceresneyes era vídua del canceller de l'ambaixada d'Espanya a Viena, Guillermo Pecker, i per aquesta causa tenia nacionalitat espanyola. Francesc havia fet amistat amb la família Pecker, i havia estat padrí de confirmació del seu fill. Carlota era filla de pares hongaresos, però nascuda a Viena. El seu nom de baptisme era Sàrika. El seu pare Beno, era músic, tocava el címbal, instrument característic d'Hongria, i havia actuat a diversos llocs d'Europa. Carlota era una persona intel·ligent i de bon tracte. Havia vingut a Espanya i els seus pares també. Francesc, en començar a escriure, la prengué com a secretària i col·laboradora. A l'*Enciclopèdia Durvan* figura a l'equip de producció com a responsable de l'«Índice analítico orgánico», amb el títol de professora d'idiomes. Com a bona hongaresa, en parlava una colla, també el català.

LA SEVA OBRA

Un dificultós obrir-se camí

En els difícils anys quaranta, a Francesc li costà d'obrir-se camí. Vengué, amb la seva germana, la casa del carrer Nou de Mataró. Empenyorà llibres. Comprà telescopis vells als Encants, els reparà i vengué. Buscà donar classes de llengües i matemàtiques en acadèmies, escoles i a particulars. Arribà a compartir amb un soci una merceria, i fins i tot exercí la venda ambulant. De mica en mica, amb l'estabilització del país, s'aniria estabilitzant la seva economia i començaria a fer treballs i traduccions científiques. Treballa per les editorials Labor i Sopena, a Barcelona. Torna a sentir-se ell. Amb el seu sol esforç tornarà a tenir un lloc en el món de la ciència.

Conscient que li calia un títol universitari, va intentar primer commutar assignatures per obtenir-lo de la Universitat de Barcelona, però intuint dificultats si donava a conèixer el seu nom, va acudir al seu amic, el jesuïta pare Guim, i li demanà si podria aconseguir-li els títols que havia obtingut pels estudis a la Companyia. Després de molts tràmits d'un i altre, aconseguí el seu títol de doctor en Filosofia, que va ser signat a Roma el 16 de desembre de 1957, i el pare Guim li lliurà, com un regal, el dia de Reis de 1958.

Són remarcables els seus treballs referits a astronomia, física general, atomística, aritmètica, àlgebra, geometria, goniometria, geometria analítica i càlcul infinitesimal, publicats entre 1955 i 1958 per l'Enciclopèdia Labor. Tots aquests treballs, els va fer reunir en un volum que dedicà a la que seria la seva esposa, el nom de la qual figurava en el llom del volum.[4]

És autor de moltes traduccions d'obres científiques, de l'alemany, de l'anglès, del francès i de l'italià, idiomes que dominava a la perfecció. La relació de les seves obres i traduccions figura en un apèndix, al final de l'article. A més, es dedicà a activitats científiques diverses, i donà conferències.[5]

La seva curiositat és molt àmplia. Així, en la seva biblioteca, trobem des d'una fitxa en anglès sobre les hores que poden arribar a llegir els infants segons les edats, fins a novel·les de ciència ficció. Un tractat de filosofia de Kant. Llibres de religió, la Bíblia, l'*Epitome Instituti Societatis Iesu*, el llibre de pregàries d'una sinagoga, en hebreu i alemany, un llibret sobre la reencarnació. Referent a la música, té a casa un piano i una gran quantitat d'obres musicals gravades. També té quadres de

Portada de la *Gran Enciclopedia del Mundo.*

Gran Enciclopedia del Mundo

Bajo los auspicios de
DON RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL
Director de la Real Academia Española

y la colaboración especial de
16 PREMIOS NOBEL

Prólogo General de
JULIÁN MARÍAS, Ph. D.
Director del Seminario de Estudios de Humanidades de Madrid
Miembro del Instituto Internacional de Filosofía

FRANCISCO M. BIOSCA, Ph. D., Sc. B.
Director

LUIS RODRIGO, Prof. Merc.
Jefe Ejecutivo de Producción

DURVAN, S. A. DE EDICIONES - Bilbao

Distribución general: **EDITORIAL MARÍN, S. A.**
Barcelona - Buenos Aires - México - Santiago - Río de Janeiro

bons artistes, i ell mateix pinta per afició. Però és sempre en el camp de la ciència i la tècnica, on té les seves preferències. És un poliglot, entre les seves pertinences trobem gramàtiques, diccionaris, guies de conversa, i llibres i cartes o escrits en català, castellà, gallec, portuguès, anglès, alemany, francès, llatí, italià, hebreu i rus. I el *Dizionario tecnico in 4 lingue: italiano-tedesco-inglese-francese.*

La *Gran Enciclopedia del Mundo* de Durvan S.A. de Ediciones

Un anunci a l'*Hoja del Lunes* de Barcelona, demanava una persona de gran cultura, universitària, amb títol, per dirigir una obra monumental. Envià el seu currículum a l'editorial Durvan, de Bilbao, que pretenia crear una enciclopèdia universal. La seva proposta fou escollida entre molts aspirants. I se li encomanà de dirigir la creació de l'Enciclopèdia Universal Durvan. Per aquest motiu, es traslladà a viure a Algorta, prop de Bilbao.

L'enciclopèdia aparegué l'any 1961, i es presentava com a «Gran Enciclopedia del Mundo. Bajo los auspicios de Don Ramon Menéndez Pidal, director de la Real Academia Española. La colaboración especial de 16 Premios Nobel. Prólogo General de Julián Marías, Ph. D. Director Francisco M. Biosca, Ph. D., Sc. B.» Tenia vint-i-vuit volums.

En l'enciclopèdia pròpia, personal, de Francesc, en el volum 1, a la primera pàgina, hi ha una dedicatòria autògrafa que diu: «A Don Francisco M. Biosca, que tantos y tan afortunados desvelos ha consagrado a la ejecución de esta obra. Chamartín 14 oct. 1961. R. Menéndez Pidal». I a la segona pàgina, sobre una fotografia de R. Menéndez Pidal, es llegeix manuscrit: «A los lectores de la *Gran Enciclopedia del Mundo*, este noble esfuerzo editorial que mira al particular mundo de nuestra hispanidad. R. Menéndez Pidal».

L'enciclopèdia va ser possible gràcies «en parte, a la fundamental colaboración de una editorial tan pujante y prestigiosa como SPENCER PRESS INC, de Chicago, la cual puso a nuestra disposición los valiosísimos materiales de su acreditada *The American Peoples Encyclopedia*». Els temes tècnics i de dimensió actual són principalment traduïts d'aquella enciclopèdia, en canvi, els de cultura, humanisme i referents al món espanyol i sud-americà, són aportació de la Durvan, segons es diu en la introducció.

The American Peoples Encyclopedia va ser dirigida per Walter Dill Scott, B.A., Ph.D., Ll.D. i Franklin J. Meine, Ph.B., M.A. i porta copyright de 1956. Entre els llibres que tenim de Mas i Biosca, hi ha el volum núm. 20 d'aquella enciclopèdia, *Welding to Zygote - Atlas*, amb signes que Francesc Mas havia treballat sobre el text seleccionant les

A Don Francisco M. Biosca,
que tantos y tan afortunados desvelos ha
consagrado a la ejecución de esta obra
Chamartín 14 oct. 1961
R Menéndez Pidal

Gran Enciclopedia del Mundo

Dedicatòria de Ramon Menéndez Pidal al primer full del primer volum de la *Gran Enciclopedia del Mundo*, de Mas i Biosca.

entrades d'interès per al públic de llengua castellana. Algunes d'elles seran simplement traduïdes literalment i posades al dia, i en altres hi posa notes, com, per exemple, en l'entrada Wyoming, un dels estats de l'oest dels Estats Units, que indica: «reducir a ˘ de su actual extensión».

A més dels premis Nobel, l'Enciclopèdia reunia uns vuit-cents col·laboradors de gran nom. Quant als estrangers, caldria poder comprovar quins eren col·laboradors ja de l'*American Peoples Encyclopedia*, i quines noves aportacions aconseguí Francesc Mas i Biosca, que n'hi hagué, com ho prova la seva correspondència.

Entre els d'aquí, uns vuitanta llargs, s'hi compten el nostre Antoni Comas, el catedràtic de prehistòria Lluís Pericot, el filòsof Xavier Zubiri, l'acadèmic de la llengua Dámaso Alonso, el musicòleg Mons. Higini Anglès, Gregorio Marañón, Laín Entralgo o Tovar, per esmentar noms coneguts. De l'estranger, entre més de set-cents, hi ha personatges com Wernher Von Braun, Albert Einstein, George Gallup o Helena Rubinstein.

A més de la direcció de l'obra, Francesc Mas i Biosca va ser també redactor de múltiples entrades científiques d'astronomia, física general, atomística i matemàtiques. En l'edició que tenia a casa seva, s'hi troben moltes notes en llapis per poder esmenar o millorar les possibles edicions següents. A la *Gran Enciclopedia del Mundo* dedicà tot el seu temps. Degué ser la seva obra màxima.

CLOENDA

Malgrat residir a Algorta, procurava mantenir-se al corrent de les coses de Catalunya, com sempre havia fet, a través de les cartes dels amics i de revistes, com *Serra d'Or* i les subscripcions a la DIGEC.

Aproximadament pel Nadal de 1986, en les darreries de la seva vida, torna a Mataró amb la seva esposa. Portaran una vida retirada, visitats pels pocs amics que li havien restat fidels i pels pocs nous, normalment veïns, que trobaren aquí. Morí havent-se donat de baixa al padró de Barcelona, però no estant encara empadronat a Mataró. Com un darrer símbol del que va ser la seva vida.

Després de la mort de Francesc, Carlota anà repartint entre els amics, veïns i institucions, tots els seus béns, llibres, quadres, peces valuoses de l'aixovar i diners.

Carlota morí el 16 de juliol de 1999 a la Residència Geriàtrica de la Mútua de Manresa, on havia estat traslladada des de l'Hospital de Mataró, en donar-se una situació d'excés de nombre de malalts. Tenia 87 anys. L'enterrament es va fer a Santa Maria de Mataró, l'endemà, el dissabte 17 de juliol.[6]

Josep Colomer i Busquets

NOTES

1.- Museu Arxiu de Santa Maria (=MASMM). «Llibre d'òbits», núm. 29, foli 29, núm. 7.

2.- MASMM. «Llibre de Baptismes», núm. 46, foli 265v, núm. 2.

3.- MASMM, Llibres sagramentals.

4.- El títol del volum és el següent: *Astronomía. Física general. Atomística. Matemáticas*, por el Dr. Francisco M. Biosca, de la Sociedad Astronómica de España y América. Antiguo becario de la Alexander von Humboldt Stiftung en los Institutos de Física y Matemáticas de la Universidad de Viena. Editorial Labor, S.A. Barcelona - Madrid - Buenos Aires - Rio de Janeiro - México - Montevideo.

El volum té 1.005 pàgines, 1.790 figures, 58 làmines i 7 làmines en color.

5.- Dintre dels llibres de la seva biblioteca hem trobat, a més de notes i fulls personals, com apunts, cartes, fotografies i, fins i tot, factures, sobretot fitxes i notes d'estudi i treball científic, retalls de diari de difusió científica, fotografies i dibuixos científics, i la notícia de dues conferències seves.

La primera, extreta del retall d'un diari del 16 de maig de 1956, anuncia la conferència que hi haurà a la sala Aragó, de Perpinyà, el divendres següent, amb el títol: «Un savant espagnol parlera sous les auspices de comité France-Inde». Explica «Les avant professeur Francisco Biosca, venant spécialement de Barcelona, nous entretiendra de ses splendeurs -del sol i les estrelles- qui sont un enchantement pour l'imagination. Il parlera aussi des savants de l'Inde, dont la profonde science se dresse comme une colonne devant les risques de l'ere atomique».

La segona, extreta del *Programa de actividades para enero de 1959*, de la Sociedad Astronómica de España y América, de Barcelona, amb seu a la Diagonal -aleshores avinguda del Generalísimo Franco- núm. 377, 2n, és la següent: «Jueves, día 29, a las 19,45: El Dr. Francisco M. Biosca, de la S.A. de E. y A., tratará de "Las constantes o variables fundamentales de nuestra imagen del mundo" (con diapositivas)».

Ambdues notes ens deixen entendre les amples relacions científiques de Mas i Biosca, la condició i valoració de conferenciant seriós i amè, i la seva preocupació i compromís per la problemàtica mundial del moment.

6.- MASMM, «Llibre d'òbits», núm. 31, f. 77, núm. 3.

BIBLIOGRAFIA DE FRANCESC MAS I BIOSCA

Obres de l'autor

¿Cómo se mide la inteligencia?, Atenas (Madrid 1930).

«Breves nociones de cálculo de números aproximados», a *Prácticas fundamentales de Física*, de Schaefer Bergmann. Traducción del alemán por el Prof. Dr. Julio Palacios. Labor (1946).

Astronomía. Enciclopedia Labor, Tomo I (1955) (reimpr. 1957).

Física General. Enciclopedia Labor, Tomo II (1956) (reimpr. 1957).

Atomística. Enciclopedia Labor, Tomo II (1956) (reimpr. 1957).

Aritmética y Álgebra, Geometría. Goniometría. Geometría analítica. Cálculo infinitesimal. Enciclopedia Labor, Tomo VI (1958).

El inconmensurable universo de las galaxias (Bilbao 1962).

Traduccions

PAPINI, *Christus* (Fragmentos escogidos), traducció de l'italià. P. Mar (1922).

MÜLLER-FREIENFELS, *Poética*, traducció de l'alemany. Labor (1947).

KBREK, *Física vivida*, traducció de l'alemany. Labor (1948) (Reimpr. 1954).

MAHLER, *La física en fórmulas*, traducció de l'alemany. Labor (1948).

LEVY-SHERWOOD, *Lo que tú debes saber* (El Universo. La materia inanimada. Historia de los inventos, etc.), traducció de l'anglès. Labor (1951) (3ª reimpr. 1957).

WESTPHAL, *Prácticas de física*, traducció de l'alemany. Labor (1952).

WELLMAN, *Televisión práctica*, traducció de l'anglès. Montesó (1954).

KARLSTON, *Tú y el mundo físico*, traducció de l'alemany. 4a edició (1955).

BÜRGEL, *Los mundos lejanos*, traducció de l'alemany. Labor, 3a edició (1956).

HERZFELD, *Tú y la música*, traducció de l'alemany. Labor (1957).

BENDICK, *Electrones para todos*, traducció de l'anglès. Sopena (1958).

RUDAUX, *Astronomía*, traducció del francès. Labor (1958).

POOLE, *Tu viaje al espacio*, traducció de l'anglès. Sopena (1958).

SCHWARTZ, *A través de la lupa*, traducció de l'anglès. Sopena (1958).

HYLE, *Medicina en acción*, traducció de l'anglès. Sopena (1958).

TICHY, *La metamorfosis del loto (Un reportaje sobre la India)*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

LOHR, *La gran plaga (Novela de una ciencia)*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

TICHY, *Cho Oyo (El favor de los dioses)*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

CROUSE, *Ciencia inteligible*, traducció de l'anglès. Sopena (1958).

RÜCHARDT, *Luz visible e invisible*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

BERTELSMANN, *El libro de formación* (astronomía, música, etc.), traducció de l'alemany. Labor (1958).

FLECHTNER, *Tú y el tiempo* (Meteorología moderna), traducció de l'alemany. Labor, 2a edició (1956).

BRAUNBEK, *Física para todos*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

POOLE, *Las fronteras de la ciencia*, traducció de l'anglès. Sopena (1958).

Adaptacions, revisions i ampliacions

WESTPHAL, *Tratado de Física*, traducció de l'alemany. Labor (1951).

COMAS SOLÀ, *Astronomía*, Labor (1952).

PERUCCA, *Física general y experimental*, traducció de l'italià. Labor (1955).

AMADOR, *Diccionario alemán-español y español-alemán*. Sopena (1955).

PFLEIDERER, *Bombas centrífugas para líquidos y gases*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

KIAULEN, *Los ángeles de hierro*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

Col·laboracions

Enciclopedia Labor.

Enciclopedia Sopena.

Diccionario de la Literatura Universal, traducció de l'alemany. Labor (1958).

RÖMPP, *Diccionario de Química*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

ANGERER-BERGMANN, *Diccionario de Física*, traducció de l'alemany. Labor (1958).

Gran Enciclopedia del Mundo, Durvan (Bilbao 1961).

L'historiador i arxiver Alexis Serrano Méndez ha ordenat i classificat els fons de l'arxiu de la parròquia de Sant Joan de Vilassar de Mar. Tot seguit presenta els quadres d'organització de fons i de classificació de la documentació de l'arxiu.

DUES EINES DE CLASSIFICACIÓ PER A UN ARXIU PARROQUIAL: EL QUADRE D'ORGANITZACIÓ DE FONS I EL DE CLASSIFICACIÓ DE LA DOCUMENTACIÓ DE L'ARXIU PARROQUIAL DE SANT JOAN DE VILASSAR DE MAR

ELS QUADRES, DUALITAT I COMPLEMENTARIETAT D'AQUESTES EINES

Els arxivers hem d'ordenar la documentació d'un arxiu d'acord amb uns principis arxivístics que es deriven del respecte a la procedència i a la unitat dels fons i del respecte a l'estructura i l'ordre originals i, en base a aquests, creant àdhuc eines de classificació que defineixin i reflecteixin l'estructura dels òrgans productors. Per fer-ho, des de fa ja algunes generacions, utilitzem els anomenats quadres d'organització de fons i quadres de classificació de la documentació. Pel que fa a aquests dos conceptes, cal dir que, per causa de la *contradictio in terminis* que regna en la literatura especialitzada, i que reflecteix la mancança de normalització terminològica en el panorama arxivístic català i espanyol, cal definir *a priori*, i de forma sumària, quins són els trets de cadascun d'aquests dos conceptes. Quant als primers, els d'organització de fons, cal dir que ressenyen sumàriament els fons que es troben en un arxiu, mentre que els segons, els de classificació de la documentació, representen de forma articulada, jeràrquica i lògica, les agrupacions de documents creats a remolc de cada funció o competència de l'ens productor. Aquests documents agrupats en sèries o altres tipus d'agrupacions documentals formen els diferents fons i subfons, els quals han d'ésser representats en el quadre de classificació, plasmant l'estructura de l'organisme o l'organigrama funcional del productor de la documentació.

PARLANT DELS QUADRES DE CLASSIFICACIÓ

Tenint ja una vaga idea del que són els quadres de classificació, hem de dir que n'hi ha de dos tipus; d'una banda, els orgànics, les entrades dels quals corresponen a organismes, persones o càrrecs concrets i que, per tant, tendeixen a quedar tancats en desaparèixer els productors. I, d'altra banda, tenim els funcionals, els quals recullen funcions genèriques i pràcticament immutables, cosa que fa que tinguin durades pràctiques molt més dilatades en el temps.

ELS PERÒS I CONTRES DE CADA TIPUS DE QUADRE DE CLASSIFICACIÓ

Els quadres de classificació orgànics tradicionals tenen tot un seguit d'inconvenients, entre els quals destaquem la necessitat de revisar-los periòdicament a causa de les reestructuracions orgàniques que sovintegen en les organitzacions, la dificultat de mantenir un corpus únic de documents davant dels freqüents casos de divisió, acumulació

L'armari dels registres sagramentals i altres documents, com a ara alguns lligalls de testaments i documentació administrativa.

o canvi de nom, titularitat i responsabilitat d'unitats administratives i, conseqüentment, la impossibilitat de mantenir la continuïtat de les sèries documentals en canviar la dependència que fa la funció, ja que, quan això s'esdevé, també canvia la nomenclatura i a voltes la codificació de la sèrie documental. Per contra, els quadres funcionals tenen tot un seguit d'avantatges que, en pro de la brevetat, resumirem en tres; les funcions no es troben subjectes als canvis orgànics, permeten la unificació intel·lectual dels documents que físicament estan separats i permeten reflectir diferents tipus de documentació, des de documents d'alt nivell polític fins a documents de nivells més rutinaris.

TRADICIÓ I NECESSITAT DE CANVIS ALS ARXIUS ECLESIÀSTICS

Als arxius històrics tradicionalment s'ha tendit a crear quadres orgànics, i la pròpia Església els ha emprat per a la classificació dels seus documents. Fet molt lògic, si es té en consideració que la societat i les administracions, tant públiques com privades, canviaren més aviat poc fins a la darreria del segle XVIII. Ara bé, els canvis que la Revolució Francesa i les posteriors revolucions liberals produïren en les relacions polítiques i socials, a nivell europeu, estroncaren del tot l'*estatu quo ante* fins a tal extrem que deixaren obsolets els vells paràmetres de la classificació a l'ús fins aleshores. Així doncs, per posar-nos al dia, és necessari que, per als fons documentals contemporanis, o per als que s'inicien en temps anteriors a l'època liberal i continuen fins a l'actualitat, apliquem quadres funcionals més resistents al canvis institucionals que, tard o d'hora, es plasmen en la documentació.

L'ARXIU PARROQUIAL DE SANT JOAN DE VILASSAR

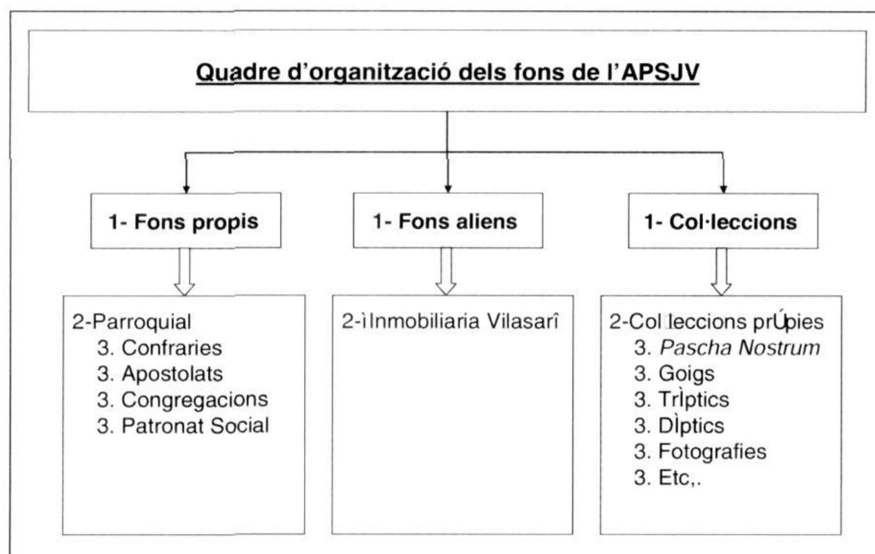
La recerca històrica duta a terme sobre la documentació de l'Arxiu parroquial de Sant Joan de Vilassar (APSJV), d'una part, així com la manca de qualsevol tipus de treball arxivístic dut a terme sobre la documentació, d'una altra, ens dugué a la necessitat d'estructurar-la de forma coherent i lògica. Per això, primer ens decantàrem per la confecció del quadre d'organització de fons, per fer després el quadre de classificació de la documentació, plantejant aquest segon quadre de forma àmplia, no només com a eina de classificació, sinó també de descripció sumària i, de retruc, de difusió, objectiu que esperem que s'assoleixi per mitjà de la seva publicació.

Quadre d'organització de fons de l'Arxiu parroquial de Sant Joan de Vilassar

1. Fons propi
    2. Parròquia de Sant Joan
        3. Organització de Confraries
        3. Confraria dels Fadrins Pescadors
        3. Confraria del Roser
        3. Confraria de Nostra Senyora del Carme
        3. Confraria de la Minerva
        3. Confraria de les Filles de Maria
        3. Confraria de la Cort de Maria
        3. Confraria de la Sagrada Família
        3. Congregació de la Doctrina Cristiana
        3. Congregació de la Immaculada
        3. Congregació de Sant Lluís Gonçaga
        3. Congregació de Sant Francesc Borja
        3. Associació de Maria dels Sagraris Clavaris
        3. Apostolat de l'Oració
        3. Congregació de Catequistes
        3. Patronat Parroquial

1. Col·leccions
    2. Pròpies de la parròquia
        3. *Pascha Nostrum*
        3. Goigs
        3. Fotografies
        3. Tríptics, díptics, opuscles, cartells...

1. Fons aliè
    2. «Inmobiliaria Vilassar»

Explicació del quadre d'organització de l'APSJV

A l'entrada del quadre d'organització de fons pertanyent a la parròquia, hi situarem exclusivament la documentació produïda per la parròquia en exercici de les seves competències. Aquesta documentació s'organitza per mitjà del quadre de classificació que presentem més avall.

A l'entrada numerada amb l'ítem 3 d'aquest apartat, se situa tota aquella documentació produïda per institucions amb entitat i caràcter propis, com ara confraries, congregacions, i altres agrupacions com el Patronat social i/o parroquial (1917-2006), institucions totes elles nascudes a l'aixopluc de la parròquia, però amb un perfil institucional propi molt accentuat. Aquesta documentació, per no ésser produïda estrictament per la parròquia, sinó per col·lectius ben caracteritzats i, poc o molt, independents, és definida com a diferents subfons dependents jeràrquicament del fons parroquial. Aquests subfons estan formats pels estatuts constitutius, les nòmines de confrares, fidels o socis, els registres de pagament de quotes i les actes de reunions de les diferents agrupacions. Si bé, des del punt de vista quantitatiu, aquesta documentació no és gaire significativa respecte al volum total del fons, sí que ho és des del punt de vista qualitatiu, pel que fa a la seva informació, ja que deixa constància del model associatiu i el teixit corporatiu de la comunitat parroquial i, per extensió, del de tota la vila. Entre aquests subfons, trobarem els següents volums, el *Llibre de la confraria dels fadrins pescadors* (1781-1801), el *Llibre de la confraria de Nostra Senyora del Roser* (1786-1850), el *Llibre de la Administració del Santíssim Sagrament*, altrament dita de la Minerva (1852-1911), el *Llibre d'actes del "Centro Católico"* (1904-1910), i la *Llibreta de la Congregació dels Dolors* (1866-1925).

A l'entrada corresponent a les col·leccions, hom ha inclòs aquella documentació que, bo i escapar-se de la definició canònica del que és un document d'arxiu, conserva una estricta relació amb la parròquia, sobretot des del punt de vista de la seva gènesi i de la seva informació. Com s'ha dit, aquest apartat reunirà, doncs, els documents creats per la parròquia, com ara auques, goigs, fotografies, tríptics, díptics, opuscles i cartells de tota mena, sense oblidar les conegudes felicitacions pasquals anomenades «Pascha Nostrum». Amb arguments d'índole estrictament arxivística a la mà, n'excloem el *Full Parroquial*, pel seu caràcter seriat i editat, per bé que l'arxiu garanteix la conservació i consulta de cada un dels seus exemplars editats des de la seva creació l'any 1918.

Sota l'entrada del quadre d'organització de fons intitulada «Fons aliens», trobem la documentació que no pertany directament a la parròquia. Es tracta d'un fons d'empresa nascut al si d'una societat d'accionistes creada l'any 1917. Els socis de la immobiliària anomenada «Inmobiliaria Vilasar», es dedicaven al negoci immobiliari fins que l'any 1952 la parròquia esdevingué propietària de la totalitat de les accions. Un cop l'empresa perdé la seva essència social, es va dissoldre l'any 1953 i el seu fons esdevingué fons tancat. Així com les propietats de la societat passaren a mans del rector, també els documents de l'empresa passaren a l'Arxiu parroquial. En aquest fons, hi ha la documentació pròpia de qualsevol empresa, registre d'accions, títol d'accions, rebuts, contractes, balanços anuals i comprovants, diaris i dietaris, reglaments i escriptures notarials. La societat es creà per tal de salvaguardar el patrimoni immobiliari parroquial, en un temps en què l'Església temia pels seus béns. Un grup de persones privades vinculades al cercle de la parròquia constituïren la societat per tal de fer de garants de les propietats de la parroquial.

En la hipòtesi que algun col·lectiu, institució, empresa, o persona física o jurídica, fes donació del seu fons documental a l'Arxiu parroquial de Sant Joan de Vilassar de Mar, s'incorporaria a l'elenc de fons aliens, tot desplegant aquest braç del quadre d'organització de fons.

Quadre de classificació de la documentació del fons parroquial de Sant Joan de Vilassar

Seguint la línia iniciada pels arxivers de l'Ajuntament de Barcelona, ara ja fa uns quants anys, que aplicà a la seva documentació un nou model de quadre mixt, orgànic i funcional alhora, proposem, per a l'Arxiu parroquial de Sant Joan de Vilassar, un quadre orgànico-funcional. Pretenem que aquest quadre reculli les funcions generals de la parròquia, però que englobi els òrgans més o menys autònoms que han anat produint documentació a l'abric de la parroquial vilassarenca, des la seva erecció, sobretot aquells que arxivísticament anomenem grups documentals tancats, per causa de l'extinció del seu productor.

Hem creat un quadre de classificació amb cinc seccions que s'articulen entre si, per tal d'acollir la totalitat de la documentació de l'Arxiu parroquial de Sant Joan de Vilassar de Mar. Amb tot, com hem vist amb anterioritat, en quedarien exclosos, per qüestions d'estricta naturalesa arxivística, els documents publicats per la parròquia, com ara llibres, tríptics, díptics, goigs, opuscles, els llibrets de música sacra de la col·lecció *Publicació de música religiosa* (1904-1911), el *Full Parroquial* (1918-2006) i el *Butlletí oficial de l'arquebisbat* (1855-2006). També quedarien fora del quadre les emblemàtiques felicitacions pasquals anomenades «Pascha Nostrum», per tractar-se de documentació editada. Amb tot, com hem vist més amunt, d'aquests documents, els relacionats més íntimament amb la parròquia quedarien agrupats en col·leccions factícies, que sí que estarien inclosos al quadre d'organització de fons, però no en el quadre de classificació de la documentació.

1. Administració general

 1.1 Delimitació del territori administrat per la parròquia
  - Segregació parroquial
  - Vicaria perpètua
  - Constitució parroquial
  - Fitació del terme

 1.2 Govern
  - Consell parroquial
   · Circulars. Ordres del dia. Actes
  - Rectoria
   · Informes. Dictàmens. Memorials. Dietaris. Directoris. Anuncis. Crides. Resolucions. Certificacions rectorals
  - Relacions amb la prelatura.
   · Registres de visites pastorals. Nomenaments. Ordres

 1.3 Vicaria i/o secretaria
  - Estadístiques generals
  - Inventaris de l'Arxiu parroquial
  - Certificacions

 1.4 Administració personal
  - Beneficis i prebendes
  - Nòmines

 1.5 Correspondència general
  - Registres
  - Oficis
  - Correspondència

2. Patrimoni i finances

 2.1 Administració del patrimoni
  - Inventaris de béns
  - Adquisicions, venda i lloguer de béns
  - Manteniment i embelliment del patrimoni immoble

 2.2 Intervenció
  - Comptes generals
  - Pressupostos
  - Endeutament
  - Bací o col·lecta
  - Despeses sagristia
  - Donatius
  - Causes pies a benefici de la parròquia
  - Registre d'intenció de misses

 2.3 Correspondència

Prestatgeria amb els fulls parroquials enquadernats (1918-2006).

3. Pastoral

    3.1 Administració dels sagraments
        - Registres sagramentals (baptismes, matrimonis, òbits i confirmacions)
        - Uncions
        - Llibretes de sepelis
        - Certificacions
    3.2 Organització del culte
        - Celebracions
        - Litúrgia
        - Autèntiques
    3.3 Catequesi
        - Infants
        - Adolescents
        - Adults
    3.4 Pastoral
        - Sermons
        - Activitats
        - Mitjans de comunicació
    3.5 Correspondència

4. Notarial

    - Testaments i marmessories
    - Causes pies beneficiàries envers altres institucions o persones
    - Fundacions

5. Festes i activitats populars

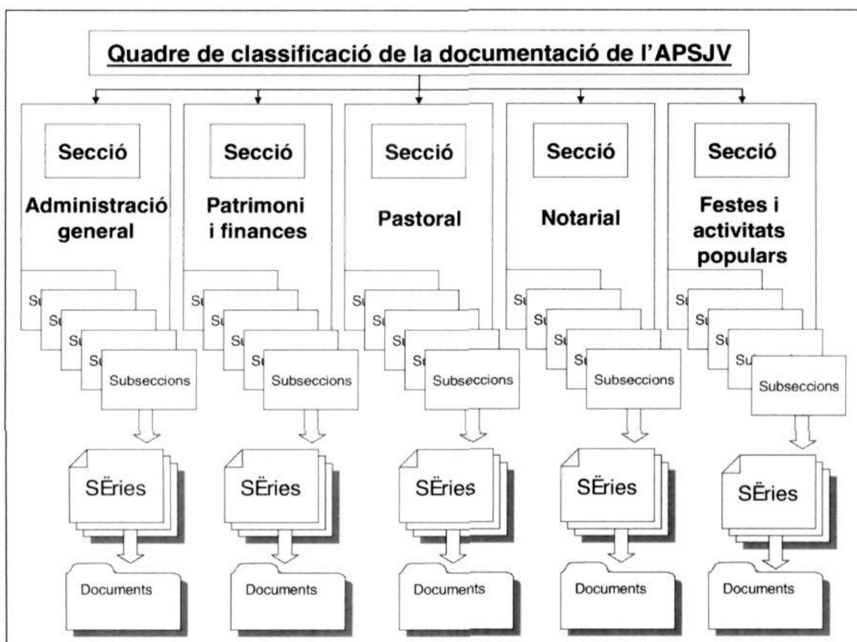
    - Comissió de festes
    - Romeries i peregrinacions
    - Tómboles, sorteigs loteria de Nadal
    - Cursets, xerrades i conferències
    - Exposicions
    - Processons

Explicació del quadre de classificació:

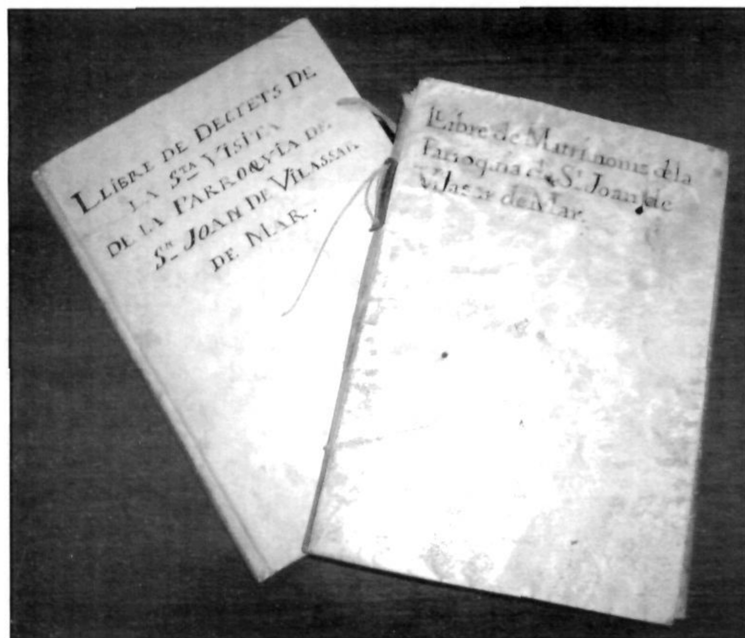
1. Administració general

    1.1 Delimitació del territori administrat per la parròquia
        - Segregació parroquial
        - Vicaria perpètua
        - Constitució parroquial
        - Fitació del terme
    1.2 Govern
        - Consell parroquial
            · Circulars. Ordres del dia. Actes
        - Rectoria
            · Informes. Dictàmens. Memorials. Dietaris. Directoris. Anuncis. Crides. Resolucions. Certificacions rectorals
        - Relacions amb la prelatura.
            · Registres de visites pastorals. Nomenaments. Ordres
    1.3 Vicaria i/o secretaria
        - Estadístiques generals
        - Inventaris de l'arxiu parroquial
        - Certificacions
    1.4 Administració personal
        - Beneficis i prebendes
        - Nòmines
    1.5 Correspondència general
        - Registres
        - Oficis
        - Correspondència

Al primer apartat, l'1.1, inclourem la documentació referent a la jurisdicció parroquial, els seus límits geogràfics i jurídics en els diversos estadis jurídics pels quals ha anat passant.

L'entrada 1.2 comprèn les sèries documentals generades en l'exercici del govern de la parròquia. Per tant, hi trobarem qüestions d'organització interna, de representació i protocol, de censura i control, i també memorials com el «Directori del parroco y dels comptes quel presentan los srs. obrers. La Parroquia de Sant Joan de Vilassar de Mar comensat añi 1808». En l'espai dedicat a les relacions amb la prelatura, trobem els oficis adreçats i/o rebuts de l'autoritat episcopal i el registre de visites pastorals titulat «Llibre de decrets de la Sta. Visita de la Parroquia de Sn. Joan de Vilassar de Mar» (1782-1957).

Un parell de llibres de registre: el de visites pastorals i el primer volum del de matrimonis.

La subsecció 1.3 comprèn la documentació creada antigament pel vicari i actualment per la secretaria. En aquest apartat, trobaríem des de llibres antics, com ara el «Llibre de fundat i descarrecs de las celebracions» (1870-1997) o bé el Lligall de llicències matrimonials (1850-1992) fins a la documentació de gestió més comuna, com ara agendes i dietaris.

Al punt 1.4, inclourem la documentació generada per l'organització i contractació del personal. Per tant, hi trobarem des dels beneficis i prebendes del segle XVIII, fins a les recents nòmines de personal contractat, entre d'altres documents.

Al darrer apartat es concentra la correspondència de caràcter general produïda a redós de l'organització i govern general de la parròquia.

2. Patrimoni i finances

2.1 Administració del patrimoni
- Inventaris de béns
- Adquisicions, venda i lloguer de béns
- Manteniment i embelliment del patrimoni immoble

2.2 Intervenció
- Comptes generals
- Pressupostos
- Endeutament
- Bací o col·lecta
- Despeses sagristia
- Donatius
- Causes pies a benefici de la parròquia
- Registre d'intenció de misses

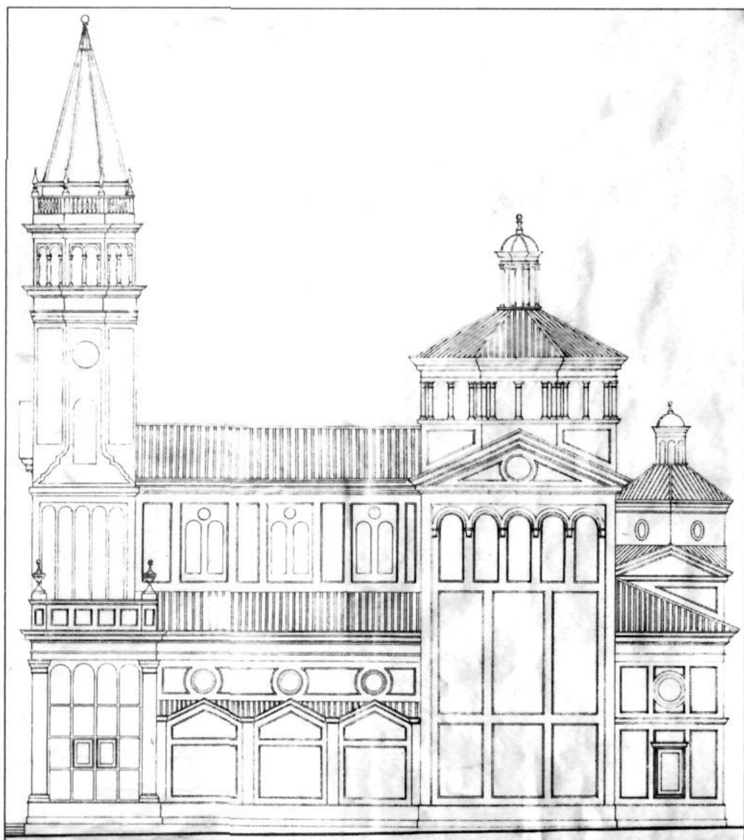
2.3 Correspondència

En la subfunció 2.1 trobarem la documentació més important que ateny tant al patrimoni moble com immoble, factures, contractes d'arrendament, escriptures de propietat, l'«Expediente de reconstrucción del templo», el «Llibre nou de l'obra de la Parroquia de Sant Joan de Vilassar» (1808) o bé la «Llibreta de sortides de l'obra» (1868-1885), així com altres documents relatius a les obres d'embelliment i arranjament, tant del temple com d'altres propietats parroquials, la rectoria, l'hort, el Patronat parroquial, etc. En aquest apartat trobarem una rica i abundant documentació cartogràfica, plànols, iconografia i fotografies, com per exemple, l'àlbum de les fotografies fetes durant la demolició del temple barroc després de la Guerra Civil, i els plànols del nou temple i de la plaça de l'església, obra de l'arquitecte Josep Maria Ribas i Casas.

L'entrada 2.2 acull la documentació que pertany als afers econòmics de la parròquia, els comptes anuals recollits en els anomenats llibres de caixa (des de 1988), els lligalls de comptabilitat de l'arquebisbat (dècada dels 80 del segle XX), els lligalls de comptes, com ara «Factures i rebuts» (1859-1915), «Culte i obra de la parròquia» (1891-1915) i els dos lligalls de «Comprovants de comptes parroquials» (1916-1953). També trobarem controls de comptes de caràcter menor com, per exemple, les despeses de diverses capelles, com ara «Entradas i sortides altar de San Antoni» (1910-1923), «Administració de l'altar Sant Josep» (1891-1921) i el lligall de llibretes de l'administració dels altars de Sant Josep, de Sant Antoni, de la Congregació dels Dolors, de l'administració del cementiri, etc. (segle XIX). Els documents referents a les despeses de la sagristia, com ara cera, flors, llums, calefacció, telèfon, etc., també seran presents en aquest apartat.

A l'última entrada d'aquesta secció, 2.3, hi trobarem tota la correspondència que es refereix a qüestions econòmiques i de gestió del patrimoni.

Abans hem mencionat la documentació provinent d'«Inmobiliaria Vilasar». Tot i que el seu patrimoni era propietat de la parròquia, per qüestions arxivístiques respectem la unitat de la seva documentació, entrada l'any 1953 a l'APSJV, encara que hagués gestionat béns parroquials entre els anys 1917 i 1953. Pel que fa a la documentació

Plànol de l'alçat del lateral del temple actual. Traçat per Josep Maria Ribas i Casa (setembre de 1939).

referent a la gestió del patrimoni anterior i posterior a la creació i dissolució d'«Inmobiliaria Vilasar», formarà part tant de *facto* com de *iure* del fons parroquial.

3. Pastoral

- 3.1 Administració dels sagraments
  - Registres sagramentals (baptismes, matrimonis, òbits i confirmacions)
  - Uncions
  - Llibretes de sepelis
  - Certificacions
- 3.2 Organització del culte
  - Celebracions
  - Litúrgia
  - Autèntiques
- 3.3 Catequesi
  - Infants
  - Adolescents
  - Adults
- 3.4 Pastoral
  - Sermons
  - Activitats
  - Mitjans de comunicació
- 3.5 Correspondència

Sota l'entrada 3.1 inclourem el gruix més important, tant des del punt de vista volumètric, com de documentació més consultada. Es tracta dels registres sacramentals de defuncions (1779-2006), de matrimonis (1780-2006) i de baptismes (1779-2005). Tanmateix, hi trobarem les certificacions relatives a l'administració de d'aquests sagraments, com ara els lligalls de certificacions i partides, els quaderns de funerals i de certificats de defunció. Lligat a la defunció i sepultura, trobem el lligall de «Declaracions autèntiques» de persones que volien ésser enterrades pel ritu catòlic (1932) i el lligall de «Certificats d'òbits casuals» (segle XIX), així com altres llibretes de control de preus i definició de rituals.

A l'apartat 3.2 trobaríem la documentació derivada fruit de l'organització del culte i la litúrgia. Hi trobaríem, doncs, els expedients de protocol i ritual, que recullen els ordres dels cants, el grau de solemnitat i la música dels oficis, les pregàries i municions, així com altres actes, com ara petits misteris com la passió de Setmana Santa i la Nativitat de Nadal.

La subfunció 3.3 reuneix la documentació produïda en la gestió de l'ensenyament de la doctrina, a saber llistats d'alumnes, controls d'assistència, rebuts del pagament dels llibres i altres materials emprats en la didàctica catequètica.

La subsecció 3.4 comprèn la documentació produïda en l'exercici de la pastoral, com ara els sermons i plàtiques i altres més específics, com el lligall d'«Actas de consentimiento y consejo» (entre els anys trenta i cinquanta del segle XX). Per activitats pastorals entendrem aquelles dutes a terme amb clar contingut moralitzant, com les Santes Missions dels anys quaranta i cinquanta. També hi trobaríem documentació referent a la pastoral impartida per diversos mitjans de comunicació, com ara la ràdio o, fins i tot, alguna publicació.

A l'apartat de correspondència trobarem la que es refereix a la pastoral dels fidels.

4. Notarial

- Testaments i marmessories
- Causes pies beneficiàries envers altres institucions o persones
- Fundacions

Sota aquesta entrada trobem la documentació produïda pels rectors en exercici de la funció notarial mantinguda fins a l'any 1862, data en què s'extingí, a partir de la promulgació de la Llei del Notariat. Majoritàriament, trobarem testaments organitzats en quatre lligalls diferents. Dos d'aquests lligalls comprenen testaments dels segles XVIII i XIX, i els altres dos restants comprenen testaments únicament del segle XIX.

5. Festes i activitats populars

- Comissió de festes
- Romeries i peregrinacions
- Tómboles, sorteigs loteria de Nadal
- Cursets, xerrades i conferències
- Exposicions
- Processons

Sota aquesta entrada trobaríem tot un reguitzell de documents de variada gènesi i informació, així com en diferents formats. En aquest sentit, abunden fotografies i cartells que, juntament amb d'altres documents textuals, com ara estats de comptes i memorials d'activitats, componen un gruix considerable de documentació molt important per reconstruir la història cultural i festiva de la vila. En aquesta secció trobarem el lligall «Tómboles y altars» (1948) i alguns àlbums amb reportatges fotogràfics. Sobre les fotografies i cartells val a dir que, per bé que l'arxiu compta amb col·leccions específiques, en aquesta secció trobaríem aquest tipus de documents formant part d'unitats documentals compostes de caràcter superior com ara expedients i dossiers.

Alexis Serrano Méndez

GLOSSARI

Fons: Conjunt de sèries generades per cadascun dels subjectes productors que formen l'estructura d'un organisme en l'exercici de les seves competències.

Fons tancat: Aquell fons que ha deixat de ser proveït de sèries per causa de l'extinció del productor o de les seves competències.

Fons obert: Aquell que es va generant per un organisme productor que continua en l'exercici de les seves competències.

Funció: Conjunt de competències homogènies que delimiten cadascun dels grans camps d'actuació administrativa o dels poders públics.

Secció: Cadascuna de les divisions primàries del quadre de classificació d'un arxiu i que pot correspondre a una part d'un fons, un fons o un conjunt de fons.

Sèrie: Conjunt de documents generats per un subjecte productor en el desenvolupament d'una mateixa activitat administrativa i regulat per la mateixa norma de procediment.

Principi de procedència: Principi fonamental de l'arxivística que estableix que els documents produïts per una institució o organisme no han d'ésser mesclats amb d'altres. Derivats d'aquests principis són: A) El **Principi de respecte a l'estructura**, que estableix que la classificació interna d'un fons ha de respondre a l'organització i competències de la institució o òrgan productor; i B) El **Principi de respecte a l'ordre original**, que estableix que no s'ha d'alterar l'organització donada al fons per una institució o organisme productor, ja que n'ha de reflectir les seves activitats, regulades pel mateix procediment.

BIBLIOGRAFIA

BAS, Damià. *Dedicació de l'església parroquial de Sant Joan de Vilassar de Mar*. Parròquia de Sant Joan de Vilassar de Mar (Vilassar de Mar 1996).

Diccionario de terminología archivística, 2ª Ed. Madrid: Subdirección general de los archivos estatales. Ministerio de Cultura, 1995. ISBN: 84-8181-066-5.

GUARDIOLA i PRIM, Lluís: *Sant Joan de Vilassar. Història i geografia de la comarca vilassanesa i del Maresme*. Indústries gràfiques Garcia (Vilassar de Mar 1955).

RAMON i PERA, Francesc-Xavier: *Vilassar de Mar 1936-1939, una història que no s'ha d'oblidar però que no s'ha de repetir*. Oikos Tau, col·lecció Estudis Maresmencs / Història (Vilassar de Mar 1998). ISBN: 84-281-0939-7.

SERRANO MÉNDEZ, Alexis. *Crònica d'un rectorat. Joan Roig i Ramoneda, rector de Sant Joan de Vilassar (1916-1957)*. Parròquia de Sant Joan de Vilassar de Mar (Vilassar de Mar 2006). ISBN: 84-611-0509-5.

– «L'antic temple de Vilassar de Mar, una possible obra de Josep Moretó», *III Jornades d'història i arqueologia medieval del Maresme*. Comunicació presentada el novembre de 2004 (Mataró 2006).

— DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA —

Masies d'Argentona. Les Mateves.
Fotografia Mn. Joan Colomer (c.1925).

Col·lecció Parés de Mataró.
MASMM. Arxiu d'Imatges.

Masies d'Argentona. Can Saborit.
Fotografia Mn. Joan Colomer (c.1925).

Col·lecció Parés de Mataró.
MASMM. Arxiu d'Imatges.

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Col·labora:

Ajuntament de Mataró
Patronat Municipal de Cultura